

Aktörün Perspektifinden Demokratik Özerkliğe Bakmak: Kürt Siyasal Hareketinin Demokratik Özerklik Yaklaşımı

Çetin Gürer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-posta: cguerer@gmail.com

Özet

Türkiye’de son birkaç yıldır Kürt sorununun siyasal yollardan çözümü için taraflar arasında bir diyalog ve çatışmasızlık süreci devam ediyor. Diyalog süreci, çatışma ve şiddete yol açan sorunların nasıl çözüleceğinin, taleplerin nasıl karşılanacağını ve negatif bir barış takip edecek pozitif bir barışın ne yönde gelişeceğini müzakere edildiği bir aşamaya henüz evrilmiş değil. Böyle bir aşamada, Kürt tarafının, ‘demokratik özerklik’ olarak kavramsallaştırdığı bir model önerisi bulunmakla birlikte, bunun genel hatlarının ve içeriğinin Türkiye kamuoyunda yeterince ele alındığı pek söylenemez. Şimdiye kadar konu ya bir bölünme stratejisi olarak ya da belediye yetkilerinin genişletilmesine dönük bir yerleşme modeli olarak ele alınmıştır. Oysa Kürt siyasal hareketinin söylem ve metinlerinden hareketle bunun ne bir bölünme stratejisi ne de belediyelerin mevcut yetkilerinin genişletilmesine dayalı bir yerleşme olduğu söylenebilir. Müzakereler sonucu, Kürt sorununun çözümü ister demokratik özerlikle isterse başka bir barışçıl yöntemle sağlansın, Kürt hareketi bugün demokratik özerkliği, hem sorunun çözümü hem de Türkiye’nin demokratikleşmesi için kurucu bir paradigma olarak savunmakta ve talep etmektedir.

Bu nedenle demokratik özerklik genel hatlarıyla bile olsa içeriğine uygun bir biçimde ele alınmayı gerektiriyor. Bu makalede demokratik özerklik, Kürt hareketinin söylem, tanım ve perspektifinden hareketle inceleniyor. Dışarıdan anlam yüklemeleri kısmen dışarıda tutularak, özellikle Kürt hareketinin bu modeli nasıl tanımlayıp tartıştığına ve anlamlandırıldığına odaklanıyor. Kavramın bir ‘boş gösteren’ olmaması, bilakis Kürt hareketinin bunu bir bütünsellik içinde ele almasından hareketle bu bütünsellik makalede idari-siyasi, liberal demokratik ve liberter olmak üzere üç boyutta açıklanıyor. İdari-siyasi boyut itibarıyla demokratik özerklik, Türkiye’nin tamamı için önerilen bir ‘siyasi özerklik’ modeli olarak açıklanıyor. Bu modelde, özerk bölgeler toprak (*territory*) ilkesine göre ekonomik ve kültürel özellikleri açısından birbirine benzeyen illerin bir araya gelmesiyle oluşuyor ve bölgeler yasama, yürütme yetkilerine sahip oluyor. Liberal-demokratik boyutuyla demokratik özerklik, anayasal tanınma, eşit yurttaşlık, vatandaşlık, anayasal statü, yeni bir anayasa ve çok kültürlü toplum gibi liberal demokratik ve siyasal hakların geliştirilmesine yönelik bir demokratikleşme modeli olarak açıklanıyor. Liberter açıdan ise demokratik özerklik, devlete karşı bir toplum savunması olarak kurgulanırken, toplumun ekoloji ve cinsiyet özgürlüğü temelinde tabandan, katılımcı bir biçimde radikal dönüşümünü hedefleyen bir model olarak açıklanıyor.

Anahtar Sözcükler: Siyasi özerklik, Kürt sorunu, demokratik özerklik, Anayasal tanınma, Komün ve Meclisler.

Revisiting Democratic Autonomy from the Actor's Perspective: The Concept of Democratic Autonomy of the Kurdish Movement

Abstract

In order to seek a democratic solution of Kurdish problem, a ceasefire and process of dialogue have been ongoing for the past few years in Turkey. These talks have not yet turned into negotiations which will determine how the causes of conflict and the violence can be eliminated, or in other words, how a “positive peace” is to follow from a “negative peace”. However, the Kurdish movement already has a model to offer for the solution of Kurdish problem when this stage is reached, which is called as “democratic autonomy”. Yet, this model is not well known and hardly discussed in the Turkish public. As far as it is known and discussed, democratic autonomy is either seen as a separatist strategy or as the expansion of responsibilities of local government. Regardless of whether at the end of the negotiation process the Kurdish problem is actually solved through democratic autonomy or another method, democratic autonomy still forms the constitutive paradigm of the Kurdish movement both for the solution of that problem as well as for a democratic restructuring of Turkey. For this reason, it is necessary to analyze and discuss democratic autonomy in detail now. This article analyzes democratic autonomy starting from the definition and perspective of the Kurdish Movement. It focuses on how the Kurdish movement defines and conceptualizes this model, not on meanings attributed from the outside.

The article addresses the administrative-political, liberal-democratic and libertarian dimensions of the democratic autonomy. Regarding its administrative-political dimension, the article argues that democratic autonomy is a territorial autonomy model proposed for the whole of Turkey which cannot be reduced to the expansion of competences in local government, as it foresees the arrangement of districts according to their geographical, cultural and economic characteristics and endows them with legislative and executive powers. In respect to its liberal-democratic dimension, the article illustrates that democratic autonomy aims at a process of democratization which extends liberal democratic and political rights, such as civil rights, equal citizenship, constitutional recognition and status as well as the development of a new constitution and multi-cultural society. And with regard to its libertarian dimension, the article discusses how democratic autonomy addresses issues of radical social change which it envisages as central in defending the society against the state.

Keywords: Territorial autonomy, Kurdish question, Constitutional recognition, Democratic Autonomy, Commune and Citizen Councils.

Giriş

Demokratik özerklik, Kürt sorununun çözümü bağlamında Türkiye’de tartışılmaya başlanan oldukça yeni kavramlardan biridir. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 1999’da Kenya’nın başkenti Nairobi’de yakalanıp Türkiye güvenlik güçlerine teslim edilmesinden sonra İmralı Adası’nda görülen duruşmaya sunduğu yazılı savunmasındaki, ‘demokratik çözüm’ ve ‘birlikte yaşam’ vurguları bir başlangıç olarak görülebilir. Bu savunmada ‘demokratik özerklik’ bir kavram olarak karşımıza henüz çıkmasa da Öcalan (1999: 32), “demokratik çözüm hakkıyla uygulanırsa otonomi, federasyondan bile daha başarılı ve gerçekçi bir model olma yolundadır” diyerek Kürt sorununun çözümünde özerklik seçeneğine işaret etmektedir. Fakat aynı savunmanın ilerleyen bölümlerinde Öcalan (1999: 111), Kürtçe dilindeki diyalekt farklılıkları, göç yoluyla Kürt ve Türk bölgelerinin iç içe geçmiş olması gibi sosyolojik gerçeklikten hareketle bu kez, özerklik çözümünün maddi temelini elverişsiz olduğunu belirtmektedir. Bu ikircikli tutum iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, bu yıllarda Öcalan’ın bildiği özerklik, daha çok etnik temelde kurulan modeller olabilir ve bu nedenle Öcalan, etnik temelde bir modelin Kürt sorununun çözümü için uygun olmadığını düşünmüş olabilir. Diğer deyişle sadece Kürtlerin sahip olacağı bir özerklik, sorununun çözümü için uygun bir araç olarak görülmemiş olabilir. İkincisi, Kürt sorununun hangi demokratik araçla çözüleceği, bunun özerklik mi ya da federasyon mu olacağı konusunda da Öcalan, tamamen netleşmiş olmayabilir. Bu belirsizlikleri İmralı yıllarında Öcalan kapsamlı savunmalarında giderecek ve bir yandan özerklik seçeneğinin teorik ve politik çerçevesini oluşturacak ve diğer yandan ise eleştirel bir uygarlık tarihi okumasıyla kapitalist topluma alternatif bir ‘demokratik modernite’ tezi ileri sürecektir. Bu değişim süreciyle birlikte demokratik özerklik, 2005 yılından sonra Kürt siyasal hareketinde konuşulmaya başlamıştır.

‘Demokratik konfederalizm’ adı altında ilk olarak 2005 Newroz’uyla birlikte Kürt kamuoyunda dolaşıma girmesinden sonra (Komünar, 2014), demokratik özerklik Türkiye kamuoyuna biraz daha rötarlı bir giriş yapmıştır. Demokratik Toplum Kongresi’nin (DTK) 14 Temmuz 2011 tarihinde yapmış olduğu ‘demokratik özerklik’ ilanı, tartışma yaratan önemli tarihlerden biridir. Yine DTK’nın 2010 yılındaki ‘demokratik özerk Kürdistan’ açıklaması da önemli bir tarih olmakla birlikte 2011 yılındaki kadar etki yaratmamıştır. Bundan daha önceki bir tarihte, 2008’te kapatılan Demokratik Toplum Partisi (DTP) önce olağan kongresinde kabul ettiği ve daha sonra TBMM’deki milletvekillerine sunduğu bir kitapçıkla demokratik özerkliği Kürt sorununun çözümü için tartışmaya açmak istese de bu girişim de kuvvetli bir karşılık bulamamıştır. Anılan her üç tarih de, kavramın Türkiye serüveninde beklentilerin gerisinde bir etki bırakmıştır. Tüm

bunların yanı sıra Kürt parlamenterlerin, gazeteci ve yazarların konuyu TV programlarında ve çeşitli gazete köşelerinde tartışma çabalarının umulandan azda olsa bir tanınırlık sağladığını belirtmek gerekir.

Türkiye kamuoyunda demokratik özerklik, artık az ya da çok tanınıyor olmakla birlikte, kavrama sahip çıkan ve buna ilişkin tartışmaları yürüten çoğunlukla sadece Kürt tarafı oluyor. Kavrama için politik bir kavrayış temelinde Kürt coğrafyasında bir toplumsal inşa süreciyle birlikte kavramı teorik ve politik tartışmalarla geliştirme çalışmaları da Kürt siyasal hareketi tarafından bilfiil yürütülmekte. Buna karşın Türkiye sahasında, kavramın hak ettiği ölçüde ele alındığını ve tartışıldığını söylemek pek mümkün görünmüyor. Kestirmeci kimi yaklaşımlar kavramı, otoriterlik veya bölücülük sapağının dışına taşıyabilmiş değildir. Özellikle devlete ve iktidara yakın kimi muhafazakâr, milliyetçi ve liberal çevreler, demokratik özerkliği Sovyetlerden kalma otoriter bir model, gerçekleşmesi imkânsız bir ütopya olarak değerlendirirken¹, milliyetçi bir yaklaşımla da bunun gerisinde hala bağımsız bir Kürt Devleti arayışının yatmakta olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye tarafında kavramı akademik bir düzeyde tartışan kimi yazarlar ise, demokratik özerkliği sadece 'demokratik' niteliğini ön plana çıkararak 'sol' içi politik-teorik düzlemde ele almakta, örneğin 'özerklik' ve 'statü' gibi konulara yer vermemektedir.² Konuyu akademik yazın içinden ve bütünsel olarak ele almayı deneyen belki de nadir çalışmalardan biri olarak, Büşra Ersanlı ve Halil Bayhan'ın (2012) bir çalışması gösterilebilir. Ersanlı ve Bayhan'ın, demokratik özerkliği görece daha kapsamlı ele aldıkları söylenebilir, ancak özerk bir yönetimin tek taraflı kurulma imkânının olamayacağı yönündeki tespitleri (Ersanlı ve Bayhan, 2012: 246) ile hem fiili uygulanan kimi özerk bölgelerin varlığını hem de demokratik özerkliğin 2005'ten sonra özellikle DTP-BDP-DBP gibi siyasi partilerin desteğiyle fiili olarak hayata geçirilme iddiasını ve uygulamalarını gözden kaçırmaktadır.

Günümüzde gerek PKK gerekse legal Kürt siyasi partileri için demokratik özerklik, belli ki ne bir taktik ne de bir strateji. Bu, bir talepten öte geleceğe dönük bir birlikte yaşam tasavvuru, ne istendiğiyle birlikte nasıl yaşamak istediğini tartışmanın ve bugünden bunu hayata geçirmenin bir stratejisi olarak ortak söylem ve politika üretmenin teorik ve pratik bir zemini. Öyle ki bu aktörlerin kimi söylem ve iddiaları, Kürt sorununun çözümü için demokratik özerklikten başka, bunun ötesinde ya da gerisinde başka bir seçeneğin olmadığı yönündedir. Örneğin Öcalan (2012: 435) demokratik özerkliğin, "hakim etnisiteli devletlerle ortak bir siyasi çatının altında yaşamının asgari koşulu" olduğunu belirterek demokratik özerklik dışındaki çözümlere 'çözüm' olarak bakmadığını ve 'gerçekçi' bulmadığını ifade etmektedir. Yine legal Kürt siyasi partileri ve kurumları demokratik özerkliği, program ve tüzüğüne koyarak

bunu bir mücadele hedefi olarak kabul etmektedir. Hakeza belediyeler, yerel yönetim idealini ve anlayışını demokratik özerklik temelinde sürdürdüğünü öne sürmektedir. Tüm bunlardan anlaşılın o ki, bugün Kürt siyasal hareketi için günümüzde demokratik özerkliğin gerisinde ya da ötesinde ayrılma, federasyon, etnik özerklik, bireysel haklar gibi seçenekler 'resmî' olarak bulunmamaktadır.

Ancak şunu da kısa bir not olarak eklemekte fayda var. Demokratik özerklik Kürt siyasal hareketinin sahip çıktığı bir model olmakla birlikte, Kürt toplumunun değişik siyasal ve entelektüel çevreleri tarafından sorgulanmaktadır. Örneğin demokratik özerkliğin Kürt sorununu çözebilme gücü ve kapasitesi, bu minvalde ortaya çıkan önemli sorulardan biridir. Demokratik özerkliğin belirsiz ve eksiklerle dolu olduğunu söyleyen Mesut Yeğen'e (2011: 81) göre, bu model Kürt sorununun çözümü için elzem değildir, çünkü Kürtçenin yayın ve eğitim alanında kullanımının garanti altına alınması durumunda özerkliğin sağlayacağı özel bir katkı artık çok istenilir bir durum olmayacaktır. Bunun yanı sıra Ortadoğu'daki değişimlere de bağlı olarak Kürtlerin elde ettiği kazanımlara koşut, bu modelin Kürtlerin 'dışsal self-determinasyon' hakkını karşılamayan bir model olduğu da dile getirilen yaklaşımlardan biridir. Mesud Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) hareketine yakınlığıyla bilinen isimlerden örneğin Leyla Zana, özerkliğin Kürtlere yetmeyeceğini öne sürmektedir (Haber7, 2011). Kürtler ve Kürt sorunu hakkında yazdığı çeşitli kitaplar nedeniyle uzun yıllar tutuklu kalan sosyolog İsmail Beşikçi, demokratik özerkliğin Kürt sorununun kapsam ve genişliğine uygun bir araç olmadığını sıkça dile getirmektedir. Kürtlerin dünyada en büyük nüfusa sahip devletsiz tek halk olduğunu söyleyerek Kürt sorununun ancak bağımsız bir devlet yoluyla çözüleceğini belirtmektedir (Beşikçi, 2013).

Demokratik özerkliğin şimdiki durumda Kürt siyasal hareketi için bir 'kurucu paradigma' olarak görüldüğünü söyleyebiliriz (DTK, 2012: 30). Bu nedenle biz de demokratik özerkliğin aktörün³ tanımları, tartışmaları ve anlam dünyasından ele alınmasının, anlaşılmasının ve bilinmesinin öncelik gerektirdiğini düşünüyoruz. Zira kavramı ortaya atan, kavrama kendi anlam dünyasından sahip çıkan, tanımlayan ve yeniden tanımlayan aktörün kendisidir. Dolayısıyla bu makalede kavramın öncelikli olarak aktörün perspektifli olarak anlaşılması ve tartışılmasından hareket ediyoruz ve demokratik özerkliği 'idari-siyasi boyutu', 'liberal-demokratik boyutu' ve 'liberter boyutu' olmak üzere üç başlık altında ele alıyoruz. Bu sayede Kürt siyasal hareketinin bu üç bağlamda konuya yaklaştığını göstermeyi hedefliyoruz. Bununla birlikte özerklikle ilgili kısa teorik ve kavramsal bir tartışma da yaparak demokratik özerkliğin anlaşılmasına bir katkı umut ediyoruz.

Özerklik: Kavramsal ve Teorik Açıklamalar

Kavramın etimolojik kökeni bugünkü kullanımına ve anlamına ilişkin önemli ipuçları veriyor olmakla birlikte özerklik kavramı, farklı disiplinlerde değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Özerklik, etimolojik köken olarak 'autos' ve 'nomos' kelimelerinden 'kendi yasasını yapmak' veya 'kendi yaptığı yasaya tabi olmak' anlamlarına gelir (Pechman, 2008; Pauly ve Coleman, 2008). Kavramın bu anlamı günümüzde özellikle ulusal ve etnik sorunların çözümü bağlamında geçerliğini korumaktadır. Pauly ve Coleman (2008: 4) kavramın günümüzde iki kullanım biçimi olduğunu belirtir: Birinci kullanımda, bireylerin içinde buldukları koşulları biçimlendirme kapasitesine gönderme yapılır. Kavramın ikinci kullanımı ise Antik Yunan'daki anlama daha yakındır ve azınlık grupları, yerli hareketleri, dinsel hareketler gibi kolektif birimlerle bağlantılı olarak 'kendi yasasını yapma kapasitesi' anlamında kullanılır. Kavramın bu anlam boyutu, günümüzde uygulanan farklı özerklik biçimleri arasında özellikle siyasi özerkliği, kültürel ve idari özerklikten ayırt etmekte önemli bir kriterdir (Benedikter, 2012). Siyasi bir özerklikte, özerklik yetkileri, etnik açıdan ister homojen ister heterojen olsun, belirli bir bölgeye verilirken bu bölgenin kendi kendini yönetebilmesi, yasama ve yürütme yetkileriyle sağlanır. Buna karşın egemen toplumdaki farklı bir topluluğun, kültürel alana ilişkin kendi iç işlerini merkezden bağımsız şekilde düzenleyebildiği kültürel özerklik uygulamalarında; ya da hizmetlerin yereldeki halka doğrudan sağlanması hedefiyle, kimi yetkilerin yerel organlara devredildiği idari özerklik uygulamalarında, yasama ve yürütme yetkileri söz konusu değildir.

Günümüzde özellikle kimlik ve tanınma mücadeleleri çerçevesinde siyasi özerklik, sadece 'kendi yasasını yapma' anlamıyla sınırlı değildir. Ghai'ye (2000: 8) göre özerklik, etnik veya farklı kimlik talepleri olan gruplara kendileriyle ilgili özel konularda doğrudan kontrol olanağı sağlayan bir araçtır. Buna göre özerklikte, özerk birimin yönetme ve yasa yapma kapasitesi sadece kendileriyle ilgili konularla sınırlıdır. Diğer deyişle, özerk birimin sahip olduğu yetkiler, uyguladığı politikalar ve kararlar sadece kolektif birimin iç işlerine ilişkin olup 'büyük toplumun' genelini etkilemeyecek genişliktedir. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, 'iç işleri' ifadesi sadece kültürel alanı kapsamaz. Örneğin üzerinde yaşanan toprak parçası da kolektif bir grubun yaşam alanı olduğundan toprağın ve mekânın düzenlenmesi, yer altı ve yer üstü kaynaklarının kullanımı, mülkiyet ve yerleşme hakları gibi konular da 'iç işleri' ifadesine mündemictir.

Özerklik kavramının bir diğer anlam boyutunu öne çıkaran tanımlardan biri ise şöyledir: "Günümüzde devletin ulus altı bir topluluğa kendi organlarıyla kendi işlerini yönetme yetkisini tanımasıdır" (Nalbant, 2012: 47). Buna göre

özerklikte, kimi yetkiler ulus altı topluluğa devredilir. Peki bu devir, devletin biçiminde bir değişim yaratır mı? Nalbant'a göre (2012: 19) bu yetkiler ister idari alanı isterse siyasi alanları kapsıyor olsun, özerklik modelleri, devletin biçiminde bir değişiklik yaratmaz ve üniter yapıya sahip 'basit yapılı' bir devlet bu sayede 'birleşik yapılı' bir devlete dönüşmez. Çünkü özerklik, bir merkezin varlığını ve bu merkezden özerkliği anlatan bir kavramdır (Nalbant, 2012: 38). Bu özelliği nedeniyle bir özerklik uygulamasında, devletin elinde bulunan kimi idari ve siyasi yetkiler, çevre ile paylaştığında bu bir 'dikey iktidar paylaşımı' olarak ifade edilir. Bu durumda ne merkez ortadan kalkmış olur, ne federal devlet biçimlerinde olduğu gibi çok merkezlilik ortaya çıkar ne de devletin üniter yapısı değişir. Aksine Benedikter (2012: 39) ve Kymlicka (1998: 290) gibi yazarların da belirttiği gibi, özerklik sayesinde devletin toprak bütünlüğünün ve üniter yapısının bozulmaması asıl hedeflerden biridir. Ulusal güvenlik, uluslararası ilişkiler, yargı, anayasa gibi konular devletin elinde hala merkezi yetkiler olarak kalır ki, bu nedenle özerklik ile 'merkez' ortadan kalkmış olmaz. Özerklik ile merkezîyetçilik yumuşar, katı merkezîyetçiliğin yerine güçlendirilmiş bir yerinden yönetim geçer.

Günümüzde özerkliğin tartışıldığı iki önemli teorik bağlam bulunur. Bunlardan ilki, genel olarak karşımıza çok kültürcülük tartışmalarında çıkan 'liberal milliyetçi' bağlamdır. Liberal demokratik siyasal bir düzende farklı ulustan, kimlikten ve kültürden azınlık gruplarının siyasal temsil, anadilinde eğitim gibi kolektif hak taleplerine; bu grupların kendi varlığını geleceğe taşıyabilme sorununa; bu sorunlardan doğan çatışma ve anlaşmazlıkların toplumsal bütünleşmeye zarar vermeden demokratik araçlarla nasıl çözüleceğine dönük tartışmalarda özerklik, bir seçenek olarak ele alınır (Benedikter, 2012; Taylor, 1996; Kymlicka, 1998). İkincisi ise, özerkliğin 'radikal demokratik' modellerinde karşımıza çıkan tartışmalardır. Özellikle yerli hareketleri, kent ve çevre hareketleri, işgal hareketleri gibi 'taban hareketleri' örneklerinde özerklik, ekonomik, kültürel ve siyasal alana ilişkin olarak alternatif kurumların inşasına dönük kurucu politik mücadele bağlamında ve öz yönetim tartışmalarında karşımıza çıkar (Hardt ve Negri, 2011; Escobar, 2010; Gabriel, 2005; Holloway, 2006; Chatterton ve Pickerill, 2006). Bu bağlamdaki tartışmalarda özerklik, iktidar ve hiyerarşinin toplumun tüm alanlarını sarıp sarmaladığı koşullarda çıkıp gidilebilecek 'saf bir dışarının' olmadığı kabulünden hareketle, içerden bir çıkış (*exodus*) yaratmanın mekânsal ölçeğini ifade eder. Dolayısıyla özerklik, her tür iktidar, tahakküm ve baskı biçimlerine karşı protestonun ötesinde alternatifleri inşa etmeye ve yaratmaya dönük kurucu bir direniş alanı olarak yorumlanır (Hardt ve Negri, 2011). Eşitlikçi toplumsal ilişkiler, dayanışmacı ekonomik yapılar, doğrudan demokrasi araçları, alternatif eğitim girişimleri ve

kültürlerarası eşitlik gibi alternatif arayışlar, bu 'kurtarılmış' mekânlarda yaşam bulur.

Özerkliğin liberal milliyetçi bağlamında özellikle Habermas, Taylor ve Kymlicka gibi yazarların yanıtını aradığı temel soru, "farklı ulusal, kültürel ve etnik grupların aynı devlet çatısı altında barış içinde bir arada yaşaması mümkün müdür?" sorusudur. Başka deyişle bu, aynı ulusa, kültüre ya da inanca mensup olmayan grupların çatışma olmadan, eşit bir şekilde bir arada nasıl yaşayacağı, birlikte yaşayıp yaşayamayacağı sorusudur. Habermas gibi cumhuriyetçi ilkelere vurgu yapan düşünürlerin cevaplarına göre, farklı uluslar ve kültürler aynı devlet çatısı altında birlikte ve barış içinde yaşayabilir ve bunun yolu liberal bir devletin bireysel haklar aracılığıyla demokratik haklar manzumesini genişletmesinden geçer. Habermas'a göre (2012: 129) çokkültürlü bir toplumda, karşılıklı tartışmaları sağlayacak ve geliştirecek iletişim araçları olmasa bile liberal bir kültür ve gönüllü ortaklığa dayalı iyi işleyen bir kamunun varlığı durumunda, farklılıkların eşit hakları güvence altında olabilir. Dolayısıyla Habermas'a göre (2012: 124-125), devletin kolektif hakları koruması için ekstra adımlar atmasına, özerklik, federasyon gibi araçlara başvurmasına gerek yoktur, çünkü bireysel hakların güvencesi kolektif hakların da güvencesidir. Taylor ve Kymlicka bu yaklaşıma itiraz eder ve bireysel hakların güvence altına alınmasıyla hiçbir koşulda kolektif hakların da güvence altına alınmış olamayacağını öne sürer. Taylor (1996) ve Kymlicka'ya (1998) göre farklı kültür ve kimliklerin birlikte ve ortak yaşamı, ancak azınlık grupların kolektif haklarının tanınması ve güçlendirilmesiyle sağlanabilir ve de bunun için liberal devlet, koruyucu ve geliştirici adımlar atmalıdır. Kymlicka (1998: 73-75) devletin atacağı bu adımlardan birinin, yetki paylaşım biçimlerine dönük olabileceğini ve özerkliğin bunun somut adımlarından biri olduğunu söyler. Özerklik sayesinde bir azınlık grubu, egemen toplum karşısında dışarıya karşı bir koruma elde ederek, asimilasyon gibi tehlikelere karşı korunmuş olur (Kymlicka, 1998: 73-75). Bu çerçevede pek çok yazar özerkliğin azınlık grupları egemen topluma karşı koruyan bir araç olduğunu belirtir. Azınlık grupları, iktidarın merkezi yapısı karşısında her zaman güçsüz ve savunmasız kaldığından, bu grupların kendi varlığını koruması ve geliştirmesi için özerklik, işlevsel araçlardan biri haline gelir (Benedikter, 2012; Ghai, 2000; Wolff, 2011).

Başta Latin Amerika yerli özerklik mücadelelerinde olduğu gibi, özerkliğin 'radikal demokratik' modelleri ise liberal milliyetçi özerklik modellerinden ayrı görülür ve politik konum olarak burjuva toplumun uygarlık krizine bir cevap olarak ele alınır. Estava'ya göre (1997: 224), Avrupa özerklik geleneği, özerkliği adem-i merkezileşme reformlarıyla devletlerin yeniden düzenlenmesine entegre ederken yerli özerklik süreçleri devletin yetki ve iktidar alanının

sınırlandırılmasını hedefler. Hardt ve Negri (2011: 103), bu özerklik mücadelesi deneyimlerini bir yandan en küçük düzeyde yaşansa bile önemli otonomi ve demokrasi deneyimleri olarak görür ve diğer yandan bunlara diyalektik bir zıtlığın ötesine geçen, alternatif kurumsallaşmaların yaşandığı 'alter-modernite' deneyimleri olarak bakar. Bu özerklik mücadelesi ve deneyimleri, 'çoğul bir evrensellik' iddiasıyla Avrupa merkezçiliğe karşıtlık oluştururken aynı zamanda ulusal ve etnik sorunlara 'milliyetçilik' dışı bir çözüm, toplumsal özgürleşmeye dönük 'dekolonyal' bir çözüm arar (Escobar, 2010; Kastner, 2011). Bu açıdan Escobar (2010: 11-13), yerli özerklik mücadelesini bir 'dekolonizasyon mücadelesi' olarak tanımlar ve özellikle yerlilerin öncülüğünde bu mücadelelerin komünal anlayışa dayalı farklı bir mantık üzerine kurulu toplumsal mücadele örnekleri olduğunu belirler. Bu mantık öncelikle, kapitalist olmayan, devletçi olmayan öz yönetim biçimiyle yeni bir toplumsal inşanın kurucu ilkeleridir ve bu açıdan pek çok devletçi özerklik anlayışından farklılaşır (Escobar: 2010: 32). Bu mücadele deneyimlerinde kolonyalizme karşı yaşatmak ve canlandırılmak istenen dünya görüşü (cosmovision), kültürel ve siyasal boyutuyla modern, batılı dünya görüşlerinden farklılaşmakta ve buna bir karşıtlık oluşturmaktadır (Kastner, 2011: 92). Yerli halkın kendine özgü dünya görüşü, 'bütüncül bakış', 'döngüsel zaman' ve 'insan-doğa birliği' gibi içerikler taşır ki (Gabriel, 2005: 76), bu toprağa, vatana, ekonomiye, toplumsal örgütlenmeye dair yeni ilişkiler yaratmak anlamına gelir ve özerklik, bu minvalde bu türden yeni toplumsal ilişkilerin hayata geçirildiği mekânı ifade eder.

Gerek liberal milliyetçi bağlamda gerekse radikal demokratik bağlamda olsun, özerklik egemen toplumdan etnik, kültürel ve inançsal açıdan farklı küçük gruplara, egemen topluma karşı dışsal bir koruma, asimilasyonu durdurma, görece bir eşitlik sağlama gibi avantajlar sunsa da devletler ve özerklik talep eden aktörler tarafından bile kimi endişe ve eleştirilerle karşılanmaktadır. Özerklik uygulaması, dolaysız bir şekilde bir ülkedeki etnik, kültürel ve inanç kimliklerinin güçlenmesine yol açmaktadır ki özerkliğin nihai hedefi de budur. Kimliklerin güçlenmesi, toplumun güçlü sınır çizgileriyle ayrışması şeklinde sonuçlanabileceğinden, bu durumda hem toplumsal bütünlüğün hem de kolektif gruplar arası eşitliğin bozulma ihtimali ortaya çıkar. Dini ve inanca dayalı azınlık gruplarını güçlendiren, ayrıcalık veya öncelik sağlayan kültürel özerklik uygulamalarında, örneğin bunun laiklik ilkesine aykırı olduğu eleştirileri öne çıkabilir. Çünkü devletin tüm inançlara eşit mesafede durması gerektiğinden hareketle bunun laiklik ilkesiyle uyuşmayacağı eleştirileri toplumda yükselir. Siyasi bir özerkliğin beraberinde, bir bölgedeki dışsal self-determinasyon, ayrılma ve bağımsızlık taleplerini dindirmek yerine tersine daha da güçlendirme ihtimali, devletlerin özerkliğe direnç göstermesindeki en önemli konulardan

biridir. Özerkliğin ayrılma isteğini ve ayrılıkçı politik aktörleri güçlendirme ihtimali elbette zayıf bir olasılık değildir ve devletler bunu gerekçe göstererek, özerkliğe sıcak bakmayabilir. Ancak bunun gerçeğe dönüşecek bir ihtimalden çok, özerk yönetimler ile devlet arasındaki çıkar rekabetini düzenleyen güçlü bir koz olacağını söylemek daha doğru olacaktır. Ayrılma seçeneği sürekli güncel tutularak azınlık grupları daha fazla özerklik yetkisi talep ederken devletler de bu bahaneyle özerklik yetkilerinin genişlememesine gerekçe sunarlar. Özerklik bir ülkedeki, başka küçük grupların da öz yönetim taleplerini açığa çıkarabilme ve güçlendirebilme ihtimali nedeniyle devletlerin karşı durabileceği bir seçenektir. Bu ihtimal bile devletleri özerklik konusunda 'ileri' adım atmada oldukça yavaşlatabilir. Benzer biçimde, devletin belirli bir bölgedeki otorite ve ekonomik kontrolünü kaybetmesi gibi hesaplar da özerkliğe itirazlara zemin sunar. Azınlık grupları da özerkliğin, dışsal self-determinasyon talep ve gücünü gittikçe zayıflatacağını, azınlık grubunu zaman içerisinde egemen topluma entegre ederek asimilasyona yol açacağı endişesiyle özerkliğe ihtiyatlı yaklaşarak itiraz edebilir. Uzun süreli çatışma yaşamış toplumlarda azınlık grupları, devlete karşı zaten önemli ölçüde güven kaybetmiş olduğundan, devletin özerklik konusunda vaat ettiği sözleri yerine getirmeyeceğini, yaptığı antlaşmalara uymayacağını öne sürerek özerkliği bir güvence olarak görmeyebilir. Sonuç olarak, gerek devletler ve siyasi elitler gerekse azınlık grupları açısından özerkliğin şüpheli karşılanan bir çözüm aracı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu bakımdan özerklik, kimi durumlarda sadece geçici bir araç olabilir ve çatışmalı durumlarda silahların susması, başka çözüm arayışlarının demokratik kanallarla gerçekleşmesi, bir ayrışma olaksa bile bunun silahsız olması için nihai olmasa da bir ara formül olarak bir işlev görebilir.

Demokratik Özerklik: İdari, Liberal ve Liberter Boyutları

Kürt siyasal hareketinin Kürt sorununun çözümü için bir 'demokratikleşme modeli' olarak gündeme getirdiği demokratik özerklik, yukarıda değindiğimiz 'liberal milliyetçi' ve 'radikal demokratik' yaklaşımların her ikisinden özellikler taşıyan özgün bir karışımdır. Bu yönüyle demokratik özerklik, ne liberal milliyetçi yaklaşımda ifade edilen kolektif haklar, siyasal temsil, kimliğin tanınması, anayasal statü, devletin dönüştürülmesi, adem-i merkezileşme gibi tartışmaları dışarıda bırakır ne de radikal demokratik yaklaşımda görülen, komünalite, çoklu evrensellik, devletsizlik, doğrudan demokrasi, dayanışmacı alternatif ekonomiler gibi tartışmaları. Her iki yaklaşımın söylem ve tartışmaları, demokratik özerklikte iç içedir ve sürekli karşımıza çıkar. Bu nedenledir ki örneğin DTK'da olduğu gibi Kürt aktörler, kimi zaman Avrupa deneyimlerine, kimi zaman ise Latin Amerika örneklerine eş zamanlı göndermede bulunur. DTK'ya göre (2012: 18-19) Bask, Katalonya ve İrlanda gibi deneyimler, demokratik

özerklik modelinin pratik yapısının oluşması bağlamında incelenmesi gereken önemli örneklerdir. Bununla birlikte Zapatista hareketinin özerklik deneyimi, hem doğrudan demokrasi, komünalite ve özsavunma bakımından hem de özerkliğin *de facto* uygulanabilirliğini gösteren bir model olması bakımından örnek alınan/gösterilen bir modeldir (DTK, 2012: 115-117). Bu açıdan, daha önce de belirttiğimiz gibi demokratik özerkliğin bir kavram ve model olarak tartışılmasında hem Avrupa hem Latin Amerika örneklerine eş zamanlı yapılan vurgular önemlidir.

İdari-Siyasi Açıdan Demokratik Özerklik

İdari-siyasi açıdan demokratik özerkliğin öncelikle, bir 'siyasi özerklik' modeli olduğunu ve fakat bir 'statü' talebi olması nedeniyle de aynı zamanda 'asimetrik' bir model olduğunu söyleyerek başlayalım. Kimi zaman Kürt siyasi aktörleri de dahil olmak üzere yazar, akademisyen veya yorumcular bu boyuta ilişkin tespit ve analizlerinde, demokratik özerkliğin bir 'idari özerklik' olduğunu ifade etmektedir. Başka deyişle, demokratik özerkliğin 'siyasi' boyutu olmayan, sadece belediye yönetimlerinin yetkilerinin genişletilmesine yönelik güçlü bir adem-i merkezileşme olduğu öne sürülmektedir. Örneğin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın uygulanması ve Türkiye'nin bu şarta koyduğu çekinceleri kaldırmasıyla demokratik özerklik talebinin karşılanmış olacağı ya da Vali veya kaymakamların yerel halk tarafından seçilmesinin bir demokratik özerklik uygulaması olacağı öne sürülmektedir.

İdari özerklik çerçevesinde Kürt sorunu bir çözüme kavuşursa gerçekten de Türkiye dünyada önemli bir ilki gerçekleştirmiş olur. Türkiye, belediyelerin ve yerel yönetimlerin mevcut yetkilerini genişleten idari reformlarla ulusal bir sorunu çözen tek ülke unvanına bu sayede kavuşabilir! Kürt sorununun bu minvalde çözüme kavuşması oldukça düşük bir ihtimal olmakla birlikte gerçekçi de değildir. Zira çözümün bu minvalde tartışılması, sorunun nedenleri ve kaynağını gözden kaçırmaktadır. Kürt sorunu, yol, asfalt, kaldırım vb. hizmetlerin yetersiz ve eksik olması veya yerel yönetimlerin merkezi vesayet altında olması nedeniyle ortaya çıkmış değildir ki idari bir özerlikle sorun çözüme kavuşsun.

Oysa ta 2008 yılında Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) hazırlamış olduğu 'Kürt sorununun çözümü için demokratik özerklik' metninde, demokratik özerkliğin en başından itibaren yasama ve yürütme yetkilerine sahip bölgelere dayalı siyasi bir özerklik olarak önerildiği görülmektedir. Bunun ayrıntılarına BDP'nin 2013'te hazırlamış olduğu Anayasa Önerisi metninde daha geniş yer verilmiş ve siyasi özerklik açık ve net bir biçimde ifadesini bulmuştur. Bu modelin bir diğer özelliği, bunun sadece Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu bölgeye istenen etnik-bölgesel bir özerklik olmadığı, bilakis Türkiye'nin tamamına önerilen

bir model olmasıdır. Gerek Öcalan'ın gerekse Kürt siyasal hareketinin ortaya koymuş olduğu metinler, söylem ve açıklamalar bunu göstermektedir ve demokratik özerklik belirli bir etnisiteye –bu durumda Kürtlere- istenilen etnik bölgesel bir özerklik değildir. Tüm Türkiye için istenilen modelde, güçlü desantralizasyon reformlarıyla Türkiye'nin merkezîyetçi idari yapısının dönüşüme uğramasıdır.

Demokratik özerkliğin idari öngörüsüne göre Türkiye, 20-25 özerk bölgeden oluşacaktır (DTP, 2008: 11; DTK, 2012: 134). Bu sayı bazen değişmekte ve 30 bölgeye kadar çıkabilmektedir. DTP'ye göre (2008: 11) 20-25 özerk bölge, birbiriyle sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ilişkili illerin birleştirilmesiyle oluşabilir. Etnik bir kritere gönderme yapmayan bu bölünme tamamen coğrafi esas üzerinden düşünülmüş, başka deyişle özerkliği kuracak ilke, toprak (*territory*) olarak ifade edilmiştir. Her bir özerk bölge, demokratik yollarla seçilen bir bölge parlamentosu, bu parlamentonun milletvekilleri ve de bölge başkanı aracılığıyla kendileriyle ilgili konularda merkezden bağımsız olarak yönetilecektir (DTP, 2008: 10). Öneride 'merkezî yetkiler' ve 'özerk bölge yetkileri' ayrımının yapılması, demokratik özerkliğin bir siyasî özerklik modeli olduğunu daha da netleştirmektedir. Devletin elinde kalacak olan merkezî yetkiler, dışişleri, maliye ve savunma alanlarını kapsamaktadır. Özerk bölge yetkileri ise, bunların dışında kalan eğitimden sağlığa, turizmden spora ve ulaşımaya kadar pek çok hizmet alanını kapsamaktadır (DTP, 2008: 10). Özerk bölgeler bu yetki alanlarını yönetecek ve bu alanlarla sınırlı olmak kaydıyla yasama ve yürütme faaliyetinde bulunacaktır.

Buradaki vurgular, demokratik özerkliğin bir siyasî özerklik olarak düşünüldüğünü gösterse de DTP'nin metninde karşımıza çıkan kimi ifadeler, bunu tartışmalı kılacak bir üslupla kaleme alınmıştır. Örneğin metinde 'bölge meclisi' ve 'bölge temsilcisi' tanımlandıktan sonra bir yerde 'meclisin aldığı kararlar' ifadesine yer verilmiştir (DTP, 2008: 10). Yani, bu ifadeden kolaylıkla bölge meclislerinin 'yasa yapma' yetkisinin olmadığı yorumu çıkarılabilir. Bölge meclislerinin karar alma yetkilerinin söz konusu olduğu bir durumda ise, bunun bir idari özerklik olarak düşünülmüş olacağı iddia edilebilir. Yine aynı yerde DTP 'bölge temsilcilerini', 'mecliste görev yapacak kişiler' olarak ifade etmiştir. Bu ifade de benzer biçimde, bir idari özerklik olarak yorumlanmaya müsaittir. Bu ifadede temsilcilerin meclise nasıl geldiği, seçilmiş mi yoksa atanmış kişiler mi olduğu belirsizdir. Temsilcilerin atama ya da atama benzeri başka bir yöntemle meclise gelmesi durumunda, bölge meclisinin yasama yetkisinden söz edilemez. Çünkü daha önce de vurguladığımız üzere, siyasî özerkliği diğer özerklik biçimlerinden (idari ve kültürel) ayıran temel fark, özerk bölgenin yasama ve yürütme yetkilerine sahip olması, dolayısıyla bölge parlamento üyelerinin, yani milletvekillerinin

atanmış değil, demokratik ve meşru yöntemle seçilmiş olması gerekir (Benedikter, 2012: 253).

Bu 'muğlaklık', Türkiye'nin 2008 yılı demokrasi ve Kürt sorunu konjonktürüne bağlanarak açıklanabilir. DTP'nin ardılı Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), bu tür belirsizliklere yeni belge ve metinlerinde yer vermemiştir. BDP'nin 2013'te hazırlanmış olduğu Anayasa Taslak Önerisine baktığımızda bunu açıkça görebiliriz. Cengiz Aktar da (2014: 118), benzer bir görüşte olup BDP Anayasa Taslağının demokratik özerkliği büyük oranda berraklığa kavuşturduğunu söylemektedir. Kavram olarak demokratik özerklik metinde geçmese de buradaki idari model, DTP ile benzer bir çerçevede coğrafi temelli, yasama ve yürütme yetkilerine sahip bir 'siyasi özerklik' olarak tarif edilmiştir. BDP metinde⁴, devletin üniter yapısını vurgulamış olmakla birlikte Türkiye için üç düzeyli bir idari yapı önermiştir: Merkezi idare, yerel idare ve bölgesel idare (BDP Anayasa, Kamu İdaresi). Böyle bir idari yapı, benzer özelliklere sahip illerin birleşmesiyle, kamu hizmeti ihtiyaçları doğrultusunda oluşmaktadır. Buna göre Türkiye idari açıdan bölgelere, bölgeler illere ve iller de kademeli alt yerel birimlere ayrılmıştır (Bölgesel Kamu İdaresi). Bölgeler ve iller yetki genişliği esasına dayandırılmıştır, yani merkezi(n) yetkileri değil, kendine ait yetkileri olan bölgeler söz konusudur. BDP, birinci kademedeki merkezi yetkileri, adalet, ulusal savunma, ulusal güvenlik, dış ilişkiler, maliye, hazine, dış ticaret, gümrük ve piyasalara ilişkin düzenlemeler, bölgesel eşitlik ve kalkınma politikaları ve de kanunla belirlenen diğer yetkiler olduğunu belirtmiştir (Merkezi Kamu İdaresi).

BDP yerel kamu idarelerini, bölge, il ve diğer idari birimlerden oluşan, genel karar organları halk tarafından dört yılda bir seçilen kamu tüzel kişilikleri olarak tarif etmiştir (Yerel Kamu İdareleri). Bölgesel kamu idaresi ise, illerin tarihi, kültürel, sosyolojik, coğrafi ve ekonomik özellikleri gözetilerek kanunla oluşmaktadır (Bölgesel Kamu İdaresi). DTP'den farklı olarak BDP bölge meclislerinin nasıl oluşacağını detaylandırmıştır. Buna göre bölge meclisi, bölgeyi oluşturan illerin toplam milletvekili sayısının üç katı kadar üyeden oluşmakta ve aynı anda TBMM'de milletvekilliği görevini yapmamakta. Bu metinde, bölge meclisinde görev alacak kişilerin 'milletvekili' olduğu ifade açıkça ifade edilmiştir. Ve hatta özerk bölge milletvekillerinin de aynen TBMM milletvekili hükümlerine tabi olacağı belirtilmiştir. Bölge meclisinin yasa yapma, kanun çıkarma ve mali özerklik ile yerel bütçeyi oluşturma yetkilerinin olduğu da daha net ifade edilerek siyasi bir özerklik tarif edilmiştir. Bu meclislerin çıkardığı yasa ve kanunların denetim yetkisi, anayasaya aykırılık bakımından sadece bölge meclisindeki partilere ve Cumhurbaşkanı'na aittir (Yerel Kamu İdarelerinin Denetimi). Bölge yönetimleri, 'bölge başkanı', 'bölge başkanlığı' ve 'bölge yürütme kurulundan' oluşmaktadır (Bölgesel Kamu İdaresi). 'Bölge başkanı' halk tarafından seçilmekte olup

görevi bölge meclisi kararlarını yürütmek ve uygulamaktır. 'Bölge yürütme kurulu', meclis üyeleri arasından ve halk arasından bölge başkanı tarafından seçilmektedir. Seçilen kurul, bölge meclisinde güvenoyu aldıktan sonra göreve gelmekte ve üye sayısı bölge meclisi üye sayısının 2/5'inden fazla olamamaktadır.

DTP ve BDP'nin bu metinlerinin gösterdiği üzere demokratik özerklik, idari açıdan belediye yönetimlerinin kimi yetkilerinin artırıldığı bir idari özerklik modeli değildir. Bilakis, Aland Adaları, Güney Tirol, Gagavuz Yeri, Bask Bölgesi gibi dünyanın pek çok yöresinde uygulanmakta olan yasama ve yürütme yetkilerine sahip siyasi özerklik modelleriyle oldukça benzerdir. Tek önemli fark, demokratik özerkliğin sadece tek bir bölge için değil Türkiye'nin tamamı için önerilmesidir. Ancak burada şu hususu vurgulamakta fayda var. Demokratik özerklik ile legal ve illegal Kürt siyaseti, Kürt nüfusunun yoğun yaşadığı ya da 'Kürdistan' olarak tanımladıkları bölge için ayrıca bir 'statü' de istemektedir (DTK, 2010; 2011; 2012). Bu durumda, demokratik özerklikle birlikte Kürtlerin bir statü kazanacağı vurgulanmaktadır. Demokratik özerklik statü talebiyle birlikte düşünüldüğünde, önerilen idari modelde 'Kürdistan'ın' diğer bölgelerden farklı yetkilere sahip özerk bir bölge olarak ortaya çıktığı 'asimetrik' bir sonuç söz konusu olmaktadır. Gerçi statü ile 'özerk Kürdistan bölgesinin' diğer özerk bölgelerden hangi yetkilerle farklı olacağı veya ekstra hangi yetkilere sahip olacağı şimdiye kadar netleşmiş bir tartışma değil. Başka deyişle Kürt siyasi aktörleri, statünün hangi içeriğe sahip olacağını şimdiye kadar tam bir açıklıkla belirtmemiştir. Örneğin DTK, yalnızca bir cümleyle statünün hukuki bir işleve sahip devletle kurulan ilişki olduğunu ifade etmiştir (DTK, 2012: 55). BDP Anayasa Taslak metninde de herhangi bir 'özerk bölge' için 'statü' tanımı yapılmamaktadır.

Yukarıda ele aldığımız DTP, DTK ve BDP gibi aktörlerin metinlerinde demokratik özerkliğin idari-siyasi boyutu, şimdilik sadece yasama ve yürütme yetkileri, statü, özerk bölge parlamentoları ve kurucu toprak ilkesi üzerinden açıklanmış olsa da siyasi bir özerklik, daha pek çok 'gerilimli' tartışma konusu içermektedir. Öyle ki, işleyen ve tam bir özerkliğe (*full autonomy*) götüren, siyasal temsiliyet, bölgesel vatandaşlık, uzlaşmazlık çözüm mekanizmaları, finansal düzenlemeler, uluslararası ilişkiler ve dil düzenlemeleri bunlardan sadece bazılarıdır ve bu başlıklar henüz demokratik özerklik bağlamında tartışılmaya açılmamıştır. Özerklik ile birlikte bir ülkenin hukuki-idari-siyasal düzeni büyük ölçüde değişime uğradığı için bu başlıkların şimdiden tartışılmaya açılması gerekir. Örneğin siyasal temsiliyet açısından baktığımızda, siyasi özerklikte ikili hatta üçlü temsiliyet mekanizmaları söz konusu olmaktadır. Özerk bölge parlamentoları, temsiliyetin ilk düzeyini oluştururken –ki BDP'nin çalışmaları şimdilik sadece bu düzeyde kalmıştır- özerk bölgelerin ulusal parlamentolarda ve hatta uluslararası platformlarda temsiliyeti ikinci ve üçüncü düzeyini

oluşturur. Birinci düzeyde özerk bölge vatandaşları serbest seçimlerle ve katılımcı usullerle bölge parlamentolarında temsil edilir. İkinci düzeyde, özerk bölgenin ulusal parlamentoda temsiliyeti ve söz hakkı sağlanır. Burada, özerk bölgeleri ilgilendiren yasama çalışmalarında ve görüşmelerinde özerk bölge temsilcileri bunlara ilişkin görüş, itiraz ve eleştirileriyle kendi bölgesini temsil eder. Neticede özerk bölgeler üniter devletin egemenlik sahasında anayasal olarak kurulan bölgeler olduğundan, hala devlet egemenliğinin altında bulunur ve ulusal egemenlik kararlarından etkilenir. Aynı durum üçüncü temsiliyet düzeyi için de geçerlidir. Uluslararası alanda devlet, 'özerk bir bölgeyi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen ikili antlaşmalara özerk bölgeye rağmen imza atabilir mi?' sorusuna koşut, özerk bölgelerin uluslararası alandaki temsiliyetinin olup olmayacağı sorunu doğar. Bu durumda devletlerin özerk bölgelerin aleyhine olacak kimi girişimlere –örneğin özerk bir bölgeyi askeri üsse açmak gibi- tek başına karar vermesi, kuvvetle muhtemel gerilimlerin yaşanacağı alanlardır. Özerk bir bölge bu duruma, özerklik hakkının ihlal edildiği ve ortaya çıkan sonuçtan olumsuz etkileneceği gerekçesiyle karşı çıkmak isteyebilir. Bu olası gerilimler bile, siyasi özerk bir bölgenin, sahip olduğu yetkiler açısından hem iç siyasetin hem de dış politikanın 'yeni' politik aktörleri olduğunun en önemli işaretleridir. Bu aktörlerin alacağı konular, sergileyeceği yaklaşımlar iç ve dış siyasetin gidişatında rol oynayacaktır. Bu, özerk bölge ile devlet arasındaki ilişkilerin –bu ne kadar sağlam hukuki temellere sahip olursa olsun- sürekli gerilimlerle dolu bir süreç olacağının da önemli bir işaretidir. Bölgesel vatandaşlık düzenlemeleri de benzer biçimde olası gerilimlerin yaşanacağı bir diğer konudur. Bu, özerk bölge sınırlarını hangi gücün koruyacağından, göç, yabancı ülke vatandaşlarının yerleşim hakkı ve yabancılar için çalışma izinlerinin düzenlenmesine kadar geniş bir alana uzanır. Kendi iç işlerini ilgilendiren konular olması nedeniyle özerk bir bölge, bu alanları da merkezden bağımsız yönetmek ve düzenlemek isteyecektir. Çok güncel bir duruma ilişkin bir varsayım kurarak bu gerilimi şöyle açıklayabiliriz. Türkiye'deki Kürt bölgesi, bugün özerk bir statüye sahip olsaydı, bölgesel vatandaşlık yetkileriyle Rojava ve Kobane'den gelen savaş mağduru mültecilere, hem de çoğunluğu Kürt olması nedeniyle süresiz oturma hakkı düzenleyebilirdi. Ya da düzenleyebilir miydi? Bölgesel vatandaşlık yetkisinin söz konusu olduğu normal bir durumda, bu sorunun cevabı evet olurdu. Çünkü bölgesel vatandaşlık, özerk bölgenin kendi toprakları üzerinde kimlerin ne kadar süreyle kalacağını yönetme ve düzenleme yetkisi anlamına gelir. Ancak söz konusu Ortadoğu, yeni sınırlar, mevcut sınırların aşınması ve büyük sayıda bir mülteci sorunu olduğundan, bölgesel vatandaşlık yetkisine rağmen merkezi otorite, bu yetkinin kullanımını engellemek isteyecektir. Bu da yaşanacak gerilimin önemli bir nedeni olacaktır.

Özerk bölgede konuşulan dillerin birinci resmi dil olup olmayacağı, özerk bölgenin kendi vergi düzenlemesinin olup olmayacağı, bölge vergilerinin ne kadarının merkeze, ne oranda vergi payının merkezden bölgeye geçeceği gibi sorular da finansal düzenlemelere ilişkin tartışılması gerekli konulardır. Kısaca tüm bunlar, özerkliğin hiç de kolay ve gerilimsiz olmayacağını birer göstergesidir. Şayet Kürt sorununun demokratik yollardan özerklik temelinde çözümü isteniyorsa, bu konuların daha şimdiden ele alınması ve çözümlerinin geliştirilmesi gidilecek yolun uzunluğu da hesap edilirse gerekli görünmektedir. Kimi zaman ‘Kürtler vergi vermeyecek’ ya da ‘petrolden gelir payı’ gibi gazete manşetlerine hitap eden ve tepkisel karşılanan yaklaşımların ötesinde, finansal düzenlemelere ilişkin tartışmalar bir olgunluk düzeyine erişmemiştir. Kaldı ki sadece vergiden ve gelirden bölgesel pay alma söyleminin ötesinde, bu payın bölgede nasıl dağıtılacağı, hangi katılımcı süreçlerle kullanılacağı gibi sorulara, henüz Kürt aktörlerinin de vermiş olduğu bir cevap yoktur. Bunu atlamamak, bilakis özellikle vurgulamak, demokratik özerklik için gerekli açıklamalardan biridir. Zira aktörlerin kendi iddiası, demokratik özerkliğin sadece bir ‘özerklik’ olmadığı bunun ‘demokratik özerklik’ olduğudur. Bununla kastedilen, tabandan, yerelden halkın karar süreçlerine dâhil olduğu, katılımcı bir demokrasi modeli olduğudur.

Liberal-Demokratik Açıldan Demokratik Özerklik

Öncelikle demokratik özerkliğin liberal-demokratik boyutunun, serbest piyasaya dayalı bir ekonomik liberalizm olmadığını, bunun daha çok, eşit yurttaşlık, vatandaşlık, yeni bir anayasa, anayasal tanınma ve çok kültürlü toplum gibi liberal demokratik ve siyasal haklar alanına ilişkin talep ve tartışmalar olduğunu söylemeliyiz. İlerleyen kısımda da ele alacağımız gibi ekonomi konusunda demokratik özerklik bilakis, kapitalist ekonominin radikal bir eleştirisine dayanmakta ve kapitalizme alternatif dayanışmacı ekonomik modelleri, demokratik özerkliğin ekonomik modeli olarak sunulmaktadır.

Kimi zaman Türkiye toplumunun iki temel kurucu ulusu olarak Kürtler ve Türkler gösteriliyor olsa da genel olarak, Türkiye’nin farklı, ulus, etnik, kültür ve inançlardan mürekkep çok kültürlü bir toplum olduğu söylemi öne çıkmaktadır. Örneğin DTP (2008: 7) bu çokkültürlülüğü “Anadolu Halkları” olarak tarif etmektedir. Anadolu Halkları, Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlık mücadelesini birlikte yürütmüş ve devletin kuruluşunda rol oynamıştır. Buna karşın etnik bir temele dayandığı iddia edilen Türk milliyetçiliği, devletin askeri, idari ve yargı alanında sadece Türk etnisitesini ön plana çıkarmıştır. Merkezîyetçi idari yapı ile birlikte Türk etnik kimliğine dayalı Türk milliyetçiliği, Türkiye’nin çok kültürlü toplumsal yapısını inkâr etmiş, ulusal ve kültürel toplulukları Türklük çatısı altında ya asimile etmiş ya da yok etmeye çalışmıştır.

DTP'ye göre (2008: 7), Türkiye'de yaşanan kimlik ve asimilasyon sorunu, aslında sadece Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü bir sorun değil, evrensel bir sorun olarak Batı Avrupa'da 1648'de Westphalia Antlaşması'yla ulus devlet sisteminin doğmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla farklı kimlik ve kültürleri yok etmeye, asimile etmeye dönük ulus devlet politikaları, Hitler Almanya'sı örneğinde olduğu gibi faşizme, soykırıma varacak derecede hemen her yerde yaşanmıştır.

Ulus devlet sisteminin asimilasyon, soykırım, inkâr ve yok etme politikalarına karşı demokratik özerklik, toplumların homojen tek bir topluluktan oluşmadığı fikrine yaslanır. Toplumun sosyolojik gerçekliğinin çoğul kimlikler olmasına karşın ulus devletlerin ırkçı, milliyetçi ve merkezizetçi politikalarla bu çeşitliliği sürekli yok ettiği, pek çok söylemde karşımıza çıkar. Öcalan'a göre (2004), devletli uygarlığın en başından beri toplum ile devlet arasında bu ve benzeri sürekli bir gerilim ve diyalektik zıtlık olagelmıştır. Devlet sürekli merkezileşme, iktidarlaşma eğilimiyle toplumu ele geçirmeye ve kendi kontrol ve denetimine almaya çalışmış, buna karşın toplum ise sürekli kendi varlığını, özerkliğini ve gerçekliğini devlete karşı korumaya çalışmıştır. İktidarın ve merkezileşmenin en iptidai biçimi Sümer Rahip Devleti'nden günümüzdeki ulus devlet sistemine değin, bu çelişki hep olagelmıştır. Bu çelişkiyi aşmanın, başka deyişle devlete karşı toplumu savunmanın yöntem ve aracı olarak Öcalan (2009b), 'demokratik konfederalizm' olarak tanımladığı ve meclisler, komünler gibi taban örgütlenmelerine dayalı öz yönetim modelini önermektedir.

Bireysel hak ve özgürlüklerin korunması için iktidarın, devlet gücünün nasıl sınırlandırılacağı pek çok düşünce akımının sorularından biri olagelmıştır. Bu konuda liberal düşünce akımı daha çok anayasa, hukuk ve güçler ayrılığı gibi mekanizmalara dikkatleri çekmektedir. Günümüzde de devletin sınırlandırılması aracı olarak bunlar hâlâ en önemli araçlar olarak görülmektedir. Bu sorunsala ilişkin Öcalan ise bir yandan anayasa veya hukuka işaret etmekle birlikte, diğer yandan bununla yetinmeden topluma ve toplumun öz örgütlülüğüne de işaret etmektedir. Öcalan, örneğin demokratik özerklik nasıl inşa edilebilir sorusuna, hem hukuki hem de fiili yöntem cevabını vermektedir. Ne hukuk, ne anayasa ne de güçler ayrılığı kendi başına toplumu devlete, iktidarcı ve hegemonik güçlere karşı koruyacak etkili araçlar olarak görülebilir. Öcalan'a göre buradaki kilit nokta, toplumun kendi öz savunma kapasitesidir ve bu da, toplumun öz yönetim araçlarına sahip olabilmesi ve devleti kendi hayatından peyderpey boşa çıkarması ve sönmülendirmesiyle mümkündür. Demokratik özerklik bu anlamda, toplumun ihtiyaç duyduğu öz yönetim ve öz örgütlenme kapasitesini sağlayacak bir model olarak anlam kazanır.

Ancak yine de devletin anayasal ve hukuken sınırlandırılması, demokratik özerklikte tamamen bir kenara itilmiş, değersiz ve önemsizleştirilmiş bir konu değildir. Bu bağlamda devletin sınırlandırılması için üç anayasal ve hukuki değişim, demokratik özerlikle birlikte karşımıza çıkar. Birincisi, önceki kısımda ele aldığımız özerkliğin siyasi-idari boyutudur. İkincisi, devleti değil toplumu, toplumun örgütlenme hakkını ve özgürlükleri temel alan yeni bir anayasa arayışdır ve üçüncüsü ise farklı kimliklerin anayasal tanınmasıdır.

Kürt aktörlere göre Türkiye’de yeni bir anayasaya ihtiyaç vardır ve mevcut 1982 Anayasası toplumun sosyolojik gerçekliğini, özgürlük talebini karşılamamaktadır. Kimi anayasal değişiklik ve reformlarla da mevcut anayasa revize edilebilir olmadığından, yepyeni katılımcı ve sivil bir yeni anayasa yapılmalıdır (DTK, 2012: 52-69). DTK, yeni bir anayasa ihtiyacını çeşitli nedenlerle gerekçelendirmektedir. Bunlardan biri, mevcut 1982 Anayasası’nın dayandığı felsefedir. Buna göre, mevcut anayasada devlet ve toplum arasında kategorik bir hiyerarşi bulunmakta ve toplum karşısında devlet kutsanmakta, mutlak bir güç olarak yer almaktadır. DTK, bu hiyerarşik ilişkiyi baba-çocuk metaforuna benzeterek, “ne devlet bu toplumun babasıdır, ne de bu toplum o devletin evladır” biçiminde ifade etmektedir (DTK, 2012: 19). DTK’ya göre yeni bir anayasa, pek çok konunun yeniden tanımlanmasını, değişmesini, demokratikleşmesini sağlayacaktır. Örneğin yeni bir anayasada, etnik vurgulara dayanmayan yeni bir ulus, Türkiye Ulusu tanımı yapılacaktır. Benzer biçimde vatandaşlık tanımı da yeniden yapılacak, etnik vurgularından arındırılmış bir tanımla Türkiyelilik üst kimliği çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı esas alınacaktır.

Yeni bir anayasa ile istenilen önemli bir diğer değişiklik, kimliklerin tanınmasına ilişkindir. DTK’ya göre (2012: 19), Türkiye’de yaşayan farklı kimlik ve kültürlerin varlığı anayasal olarak tanınmalı, güvence altına alınmalı ve bu toplulukların kendi kültürel ve politik varlığını ifade etmesi önünde engeller bulunmamalıdır. Bu çerçevede yeni bir anayasa, etnik ve kültürel farklılıklara birer zenginlik olarak yaklaşmalı, bunların başta anadil olmak üzere tüm kültürel haklarını kullanabilmelerini sağlamalıdır. Türkçe resmi dil olarak kabul edilmeli ve fakat diğer dillerin kamusal alanda ve eğitimin her düzeyinde kullanımının önü açılmalıdır. Bu çerçevede DTK (2012: 20), Kürt sorununu “anayasal bir tanınma sorunu” olarak tanımlamaktadır.

Burada farklı kimliklerin tanınmasının teknik olarak nasıl olacağı konusunda gerek DTK’nın gerekse diğer aktörlerin pek net olduğu söylenemez. Örneğin, bir yandan Kürt kimliği ifadesinin geçmesi gerektiği söylenirken, diğer yandan ‘farklı kimlik ve kültürlerin kendilerini ifade etmesi güvence altına alınmalıdır’ gibi ifadeler göze çarpmaktadır (DTK, 2012: 109, 20). Bu belirsizlik BDP’de

de aynı biçimde tekrar etmektedir. BDP, 2012’de TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na yaptığı öneride, Türkiye’deki farklı kimlik ve kültürleri tek tek sıralama yöntemini uygulamıştır. Komisyonunda BDP’nin yapmış olduğu öneri, “Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkezler, Lazlar, Ermeniler ile diğer tüm etnik, dini ve dinsel kimliklerden oluşan biz Türkiye halkı” şeklindedir (BDP, Anayasa Uzlaşma Komisyonu Önerisi). Aynı BDP kendi hazırladığı Anayasa Taslağı Önerisinde ise bu yöntemle başvurmamış ve başlangıç bölümünde “Türkiye’de yaşayan tüm farklı kimlikler, kültürler, diller ve inançlar bu anayasanın güvencesi altındadır” ifadesiyle kimlikleri tek tek sıralamamıştır (BDP, Anayasa Önerisi). Bu çelişkili yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere, kimliklerin anayasal tanınması sorununun hem hukuk tekniği açısından hem de siyasal tartışmalar açısından Kürt aktörler için netleşmemiş bir konu olmaya devam etmektedir.

Liberter Boyut Açısından Demokratik Özerklik

İdari-siyasi ve liberal-demokratik boyutlarının yanı sıra demokratik özerkliği, liberal milliyetçi modellerden ayıran ve radikal demokratik modellere yaklaştıran, liberter boyuttur. Bu yönüyle demokratik özerklikte, bir yandan ulus devlete, her tür hegemonik iktidar biçimine, hiyerarşik toplumsal ilişkilere, kapitalist ekonomiye karşı eleştiriler öne çıkarken diğer yandan ise toplumun eşitlikçi, özgürlükçü, ekolojik ve hiyerarşik olmayan bir temelde dönüşümü için radikal bir demokratikleşme söylemi öne çıkar. “Bizim çözüm projemiz radikal bir demokrasi modeli olarak demokratik özerkliktir” (DTK, 2012: 16). Doğrudan demokrasi, komün ve meclislere dayalı güçlü taban örgütlenmesi, devlete karşı toplumun savunulması, dayanışmacı ekonomik yapılar, Kürt sorununda bağımsızlığa alternatif dekolonyal pratikler, ekoloji, cinsiyet özgürlüğü gibi pek çok konu, aşağıda ele alındığı biçimiyle demokratik özerkliğin toplumsal özgürleşmeye dönük liberter boyutunu oluşturmaktadır.

i) Toplumun Savunması: Devlet Bir Özgürlük Aracı Değildir

Demokratik özerkliğin eleştirdiği ve karşı durduğu konuların en başında ‘ulus devlet’ gelir. Demokratik özerklik söyleminde ulus devlet, bir özgürleşme aracı olarak görülmez, bilakis ulus devlet her zaman merkeziyetçi olduğu ve tek ulus-tek devlet anlayışına dayandığı için özgürlüklerle zıtık içinde görülür. Ulus devletin bu yönlü eleştirisinin gerisinde, Öcalan’ın devlete ve topluma ilişkin yaklaşım ve analizleri bulunur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Öcalan’ın İmralı Cezaevi’nde kaleme aldığı savunmaları, bir bakıma “toplumu savunma” üzerine kuruludur ve yaptığı uygarlık tarihi okumasının temelinde, devlet ve toplum paradoksu yatar. Öcalan’ın yaptığı uygarlık okuması, ‘tüm toplumların tarihi sınıf savaşımı tarihidir’ (Marx ve Engels) diyalektiğinden ‘tüm toplumların tarihi devlet ve toplum arasındaki mücadele tarihidir’ diyalektiğine dönüşmüştür.

Öcalan'a göre (2004: 15), insanlık tarihinin iki temel evresi söz konusudur. Birincisi, primatlardan kopuşla başlayıp ilk hiyerarşik toplum biçiminin ortaya çıktığı döneme kadar olan 'doğal toplum' evresidir. İkincisi ise, doğal topluma karşıtlık ve onun bastırılması, geriletilmesi temelinde gelişen ve günümüzde ulus devletler çağına kadar uzanan 'devletçi toplum' evresidir (Öcalan, 2004: 21). Öcalan'a göre (2004: 65) doğal toplum, kök hücre niteliğindedir ve diğer tüm toplum biçimleri bundan kimi zaman beslenerek kimi zaman ise çelişerek kendi özgün yapısını oluşturmuştur. Bu nedenle doğal toplum hiçbir zaman devletçi toplum sistemlerince tamamen ve katıyetle yok edilip ortadan kaldırılamamıştır, sadece bastırılmış, geriletilmiş ve engellenmiştir. Hiyerarşi, iktidar, sınıflar, kölelik, kadının toplumsal statüsünün gerilemesi, kastlar, ekolojik yıkım, doğanın tahakkümü gibi sorunlar, devletli toplum biçimlerinin tüm dönemlerinde ortaya çıkmış ve günümüze doğal toplumdan çok bir şey bırakmamıştır. Ancak yine de Öcalan'a göre (2004: 17), doğal toplumdan günümüze dek ulaşabilen sadece "sağlıklı bir toplumun doğal çevreye ve kadın gücüne dayalı olması gerçeğidir; insanlığın var olma tarzının kendi içinde sömürsüz ve baskısız güçlü bir dayanışmayla" gerçekleşmesidir. Yani günümüzdeki toplumsal mücadeleler, kadın sorununu, ekoloji sorununu ve de eşitlik sorununu gündemine almak durumundadır. Bu açıdan demokratik özerklikte, devletçi sistemlere karşı toplumu savunmanın, bir 'doğal toplum' ütopyası ya da romantizmi olduğu söylenemez. Bilakis bunun ifade ettiği, devlet, iktidar, sömürü, hiyerarşi nedeniyle toplumdan çalınanların topluma yeniden verilmesi, toplumun kendine ait olan değerlerle yeniden buluşabilmesidir. Devletçi sistemler karşısında toplumun kaybettiği en önemli değerler ise, kolektif, dayanışmacı ve doğayla uyumlu bir yaşam; cinsiyetler arası eşitlik ve de kendi kendini yönetme kapasitesi, yani öz yönetim gücüdür. Bu, Kürt siyasal söyleminde yeni bir paradigma olarak ifade edilen (Bayhan, 2011) ve Öcalan'ın ortaya koyduğu "demokratik, ekolojik ve cinsiyet özgürlükçü" yaklaşımıdır.⁵

Doğal toplumun gerilemesine koşut devletçi toplumun son hegemonik biçimi kapitalist devletli toplumdur. Öcalan'a göre (2009a: 226-227) bunun ilk tohumları, Batı Avrupa'da Westphalia Barış Antlaşması'yla (1648) atılmış, Avrupa'da zirve noktasına 1861'de İtalya'nın ve 1871'de ise Almanya'nın ulusal birliğini sağlamasıyla ulaşmıştır. Öcalan, ulus devlet sürecinin Avrupa'da 1914'te ve tüm dünyada ise 1970'lerde tamamlanmış olduğunu tespit eder. Öyle ki ulus devlet sistemiyle birlikte toplumun özerkliği adeta yok edilmiş, Aydınlanma, Pozitivizm gibi düşüncelerle devlet ve toplum arasında ontolojik bir bağ kurulmuştur. Toplumun varoluşu, devletin varlığına indirgenmiş, toplumun devletsiz de mümkün olabileceği fikri adeta ortadan kalkmış, devletsizlik tarih dışılık olarak görülmüştür. Ancak Öcalan'a göre (2004: 112-120), 20. yüzyılın ikinci yarısından

sonra kapitalist devletli toplum da bir kaos sürecine sürüklenmiştir. Ulus devlet sisteminin meşruiyeti artık hem yukarıdan küreselleşme taraftarlarınca hem de aşağıdan küreselleşme karşıtları, ulusal hareketler, yeni toplumsal hareketler tarafından sorgulanmaya başlanmış, aşağıdan ve yukarıdan gelen bu baskı karşısında kriz, daha da derinleşmiştir. Öcalan'a göre (2004: 114), bu kriz süreci tüm dünyaya devletlerin gerçek yüzünü göstermiştir. Başka deyişle devlet, baskı ve şiddetin kaynağı olarak tüm gerçekliğiyle kendini göstermiş ve bu süreçle birlikte "halkların devlet kurumundan kopuşu giderek derinleşmiştir" (Öcalan, 2004: 114). Burada ortaya çıkan ve Öcalan'ın cevabını aradığı, ezilenlerin, sol siyasetin, demokratların bu krize yanıtları nedir sorusudur. Kriz yaşayan ulus devlet sisteminin yerine sol siyaset hangi alternatiflerle cevap vermektedir? Öcalan işte bu soruya, demokratik, ekolojik, cinsiyet özgürlüğü ilkelerine dayalı demokratik özerklik cevabını önermektedir. Dolayısıyla demokratik özerklik, doğrudan demokrasiye, ekolojik bir topluma, cinsiyetler arası eşitliğe, dayanışmacı ekonomilere dayalı bir öz yönetim mücadelesinin adını ve mekansal ölçeğini ifade etmektedir.

Bu cevap bir yandan devletin alanını sınırlandırıp (sivil) toplumsal alanı genişleterek, güçlü bir örgütlenmeyle ulus devleti dönüştürüp, boşa çıkarıp aşmaya çalışacaktır. Diğer yandan ise mevcut durumda ulus devlet sistemi hala varlığını sürdürdüğünden bu sisteme karşı toplumu koruyup savunacak, bu sistemin toplumda yaratmış olduğu her türden tahribatı bir bağımsızlık/devrim sonrasını beklemeden şimdi ve bugünden başlayarak onaracaktır. Bu anlamda demokratik özerlikle birlikte başta Kürt toplumu olmak üzere, ulus devlet sisteminin mağduru tüm toplumsal gruplar, kendi demokratik öz örgütlenmelerini, ekonomik, kültürel, yönetsel alanlarda kendi alternatif kurumlarını inşa edecektir. Bu açıdan DTK'nın (2012: 108), "Kürt halkının kendi demokrasisini kurma ve kendi toplumsal sistemini organize etme hareketi" şeklindeki demokratik özerklik tanımı, bir anlama kavuşmaktadır. Bu bakış açısı, yani doğrudan demokrasi, öz örgütlenme, alternatif kurumların inşası, beraberinde demokratik özerkliğin sadece hukuki olarak değil fiili bir süreç olarak da inşa yöntemini gündeme getirmiştir. Bu nedenle 2005 yılı ortalarından itibaren DTP/BDP'nin yerel yönetimde olduğu bölgelerde demokratik özerkliğin fiili hayata geçirilmesi denenmektedir. Ve bu bölgeler, bir bakıma demokratik özerkliğin fiili sınırlarını oluşturmaktadır.

ii) Kurtuluştan Özgürleşmeye Dekolonyal Arayış

Demokratik özerklik, dört farklı ulus devlet egemenliği altında uygulanan 'sömürge' politikaları nedeniyle toplum olma vasfı ve nitelikleri yok edilmeye çalışılmış Kürtlere, toplum olma vasfını yeniden kazandırma denemelerini, belirsiz bir 'bağımsızlık sonrası' döneme havale etmemesi açısından dekolonyal

bir anlam taşır. Bu manada demokratik özerklik, bağımsız bir ulus devlet mücadelesinin politik ve ideolojik eleştirisiyle, 'kurtuluş ideolojisinden' vazgeçip, 'özgürleşmeye' yönelik mücadele yöntemini hayata geçirmeyi ifade eder. Bu pratikler, Kürtlerin toplum olma vasfının kaybettirildiği tüm alanları kapsar. Dil ve kültür, ekonomi, siyaset ve yönetim, çevre, aile, kadın, gençlik ve sosyal alanlar, özellikle tahribata uğramış olanlarıdır. Bu alanlara ilişkin pozitif ve yapıcı dönüşümler sağlamak, demokratik özerkliğin şimdiki zaman hedefleri arasındadır (DTK, 2012: 32). DTK'ya göre egemen devletlerin Kürt toplumu üzerinde yarattığı en büyük sorun ve tahribat, kültürel ve ekonomik alanda olmuş, Kürt toplumu adeta kültürel bir 'soykırıma' uğratılmıştır. Bu, Kürtlerin kendi anadilini unutmaya noktasına kadar ulaşmıştır. Dilin yok edilmesi, toplumun geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman arasındaki bağlarının geri döndürülemez biçimde tahrip edilmesi anlamına gelmektedir (DTK, 2012: 32). Dolayısıyla demokratik özerklik, geleceğe ötelemeden ve şimdiden başlayarak kopartılmış bu bağın yeniden kurulduğu, Kürt toplumunun kendi dil, tarih, toprak ve sanat gerçekliğiyle yeniden buluştuğu, gündelik yaşamın bu temelde dönüşüme uğradığı, fiili bir süreci ifade eder.

DTK'ya göre egemen devletlerin asimilasyon politikaları 'Kürdistan'da' yaşayan diğer, etnik, ulusal ve inançsal grupları da benzer biçimde kültürel bir soykırıma tabi tutmuştur. Bu nedenle DTK'ya göre Kürt bölgesinde konuşulan tüm diller ve inançlar korunmalı, yaşatılmalı ve bunun için ihtiyaç duyulan yasal ve anayasal düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Farklı toplulukların siyasetle buluşması, kendi öz örgütlerini kurması ve kendilerini ifade edecek araçlara sahip olabilmesi anlamında demokratik özerklik, bu açıdan sadece Kürtleri değil, Kürt bölgesinde yaşayan Arap, Ermeni, Süryani gibi farklı kimliklerin de öz yönetimini kapsamaktadır. Bu ise demokratik özerkliğin, kültürel, inançsal ve etnik çeşitliliği tanıyan bir çokkültürlü toplum tasavvuru olduğunu gösterir. Buna uygun olarak DTK'ya göre (2010), Türkçenin yanı sıra, başta Kürtçe olmak üzere bölgedeki tüm dillerde kamusal hizmet ve eğitim olanakları yaratılmalıdır. Bunun bir sonucu olarak örneğin BDP'li belediyeler, o yörede kullanılan farklı dilleri kamusal hizmetlerin sunulmasında fiili olarak hayata geçirmektedir. Kürtçenin yanı sıra örneğin Tunceli'de Zazaca, Urfa'da Arapça, Mardin'de Süryanice belediye hizmetlerinde kullanılmaktadır. Belediye hizmetlerinde çok dilli pratiklerin yanı sıra kültürün dekolonizasyonu bağlamında edebiyat, sanat, tiyatro, sinema ve müzik alanlarında gittikçe artan sayıda kurumlar gelişmektedir. Diyarbakır merkezde kurulan Cegerxwin kültür merkezi, bu yöndeki çalışmaları akademik bir kapsamda yürüten en önemli kurumların başında gelir. Öte yandan kentlerdeki pek çok sokak, park ve meydana önemli tarihsel, ulusal ve politik kişilerin isimleri verilmektedir⁶. Bununla devletin 'Türkleştirerek' kolonize ettiği

mekân, tekrar yerelleştirilmektedir. Bu sayede, mekânın ‘yeniden kazanılması’, başka deyişle gündelik yaşama kazanmış asimilasyon politikalarının silinmesi, dekolonyal bir anlam kazanmaktadır⁷. Mekâna yönelik bu türden toponimik girişimler, toplumsal bir hafıza oluşturmanın bilindik bir yöntemi olmakla birlikte aynı zamanda siyasal olarak mekâna hâkim olmanın da pratikteki uygulamalarıdır.

iii) Öz Savunma ve Öz Yönetim: Komün ve Meclisler

Demokratik özerklikte, toplumu savunmanın ve doğrudan demokrasinin araçları olarak komün ve meclisler, kurucu yapısal organları oluşturur. DTK’ya göre (2012: 108), “köyden başlamak üzere en tabanda komün, şehirde ise meclisler, demokratik özerk sistemin demokratik kurumlarıdır.” Demokratik özerklikte bu kurumların oynadığı rol, hem toplumun örgütlenerek kendi öz savunmasını sağlayabilmesine hem de doğrudan demokrasinin işletilmesine dönüktür. Komünler daha çok köy ve sokak örgütlenmelerini, meclisler ise bu komünlerden oluşan kasaba, mahalle, ilçe ve kent meclislerini ifade eder. Demokratik özerklikte yerel komün ve meclislerini oluşturabilmiş toplum, demokratik olarak örgütlenmiş bir toplumdur. Ancak bununla birlikte meclis tarzı örgütlenme, sadece mekânsal ölçekle de sınırlı değildir. Bunun yanı sıra, etnik, kültürel, inançsal ve cinsiyet grupları, sivil toplum örgütleri, mesleki birlikler de kendilerini meclisler olarak örgütler⁸. Meclis ve komünler, tüm toplumsal kesimlerin siyasete doğrudan katılımını mümkün kılması, siyasetin demokratikleşmesi için işlevsel araçlardır. Çünkü temsili demokrasi ve bunun kurumları, toplumu siyasetten ve karar süreçlerinden dışlamaktadır. Dolayısıyla DTK’ya göre (2012: 113), bu durumu değiştirecek yeni kurumlar bulmak ve işletmek gereklidir.

Demokratik özerklikte, yerelde kurulan komün ve meclisler, bir halk kongresi modeliyle birleşerek konfederal bir yapıya dâhil olur ki bu, günümüzde Demokratik Toplum Kongresi (DTK)’dir. Her meclis ve komün, kongre olarak tanımlanan bir çatı örgütlenmesine, kendi seçtiği delegelerle dâhil olarak burada kendi temsiliyetini sağlar. Kongre delegeleri, komün ve meclislerin kararlarını burada temsil ederek yerelin sözcüsü olma işlevini üstlenir. İdeal bir durumda tersinden işleyen bir süreç söz konusu değildir. Yani, komün ve meclisler, kongre kararlarını uygulayan vesayet kurumları değildir, asıl karar ve yetki sahibidir. Bu yönüyle komün ve meclisler demokratik özerklikte toplumun örgütlenmesindeki rolüyle öz savunma işlevini yerine getirirken, tabanın karar süreçlerine katılmasıyla da öz yönetim işlevini yerine getirir.

Bu anlayış ve yaklaşım doğrultusunda, BDP/DBP’nin yerel iktidarda olduğu bölgelerde kurulmuş, çok sayıda mahalle meclisi ve komün deneyiminin

varlığından söz edilmektedir. Belki de bunlar arasında en önemli, işleyen ve adından söz ettiren komün örnekleri, Hakkari'nin Yüksekova ilçesindeki 'Gewer Köy Komünleri'dir. Bu komünler, 2005 yılında ilk olarak Serindere, Kısıklı ve Güldalı olmak üzere üç köyde başlamış ve daha sonra sayıları 2010 yılında on dokuza ve 2011 yılında ise yirmi bire ulaşmıştır (DİHA, 2010; Yeğin, 2011; Yeni Özgür Politika, 2013). Gewer komünlerini, geleneksel köy yaşamından farklı kılan, bir komün olma vasfı kazandıran şu özellikleri ayırt edicidir. Bu köylerde 'köy heyeti', 'ihtiyarlar meclisi' gibi köy muhtarına bağlı resmi idari organlardan farklı ve bunlara paralel olarak işleyen, 'köy meclisi', 'köy yürütmesi', 'komün sözcüsü' gibi organlar bulunur. Bunlar komünün asıl karar organlarıdır. Bir köy meclisi bir yıllığına seçilir, biri kadın olmak üzere iki ya da üç kişiden oluşan komün sözcülerine ve yedi ya da dokuz kişiden oluşan köy yürütmesine sahiptir (DİHA, 2010).

Köyün yaşayanları, komünün doğal üyesi sayılmakla birlikte, köy meclisi meclise üye olan ve meclis toplantı ve çalışmalarına katılanlardan oluşmaktadır. Köy meclislerinin üye sayıları değişebilmekte, örneğin altı yüz kişilik nüfusa sahip Güllüce köyünde otuzu kadın ve kırkı erkek olmak üzere yetmiş kişiden oluşan bir köy meclisi bulunmaktadır. Gewer komünleriyle birlikte, bir yandan köyün ortak yaşamına dair fark edilir değişimler yaşanırken diğer yandan, örneğin köylerdeki katı, geleneksel cinsiyet ve yaş hiyerarşisi gibi olgular dönüşmektedir. Özellikle, köylerde yaşayan kadınların statülerinde olumlu yönde değişimler yaşandığı öne sürülürken, zorla evlilik, çok eşlilik gibi evlenme biçimlerine, kadına yönelik şiddete, yasaklar ve cezaların uygulandığı iddia edilmektedir (Tatort Kurdistan, 2012: 67). Köylerdeki ekonomik yaşama ilişkin en önemli değişim, ortak üretim, dayanışmacı ekonomi, kooperatifçilik gibi alanlarda gözlenmekte ve diğer yandan toprak ağalığı, topraksız köylülük gibi yapısal sorunlar, ortak geliştirilen yöntemlerle değişime uğramaktadır (DİHA, 2010). Köy komünlerinin köy yaşamına kattığı son bir önemli değişim, köyün devletle olan bağının ve ilişkisinin giderek zayıflaması, öz güç ve öz yeterlilik ilkeleri doğrultusunda sorun ve ihtiyaçlarını devletten beklemeden çözüme kavuşturabilmeleridir.

iv) Ekolojik Bir Toplum

Öcalan'a göre (2004: 136-141), uygarlığın başlangıcından bu yana yıkım ve tahribata uğrayan fiziki ve biyolojik doğanın günümüzde karşı karşıya olduğu krizi çözmeyi hedeflemeyen yaklaşımlar, 'alternatif' olma özelliği gösteremezler. Çünkü, uygarlığın en başından günümüze değin doğayla kurulan insan-doğa ilişkisi devam ettirilebilir, sürdürülebilir durumda değildir. Bu hiyerarşik ilişkiyi değiştirecek, doğayı insan tahakkümünden kurtaracak ve doğayı ele geçirilmesi gereken bir nesne konumundan çıkarıp insan-doğa ilişkisini birlikte yaşam ilişkisine dönüştürecek bir yaklaşım, alternatif olma gücünü gösterecektir.

Doğanın bastırılması ve ele geçirilmesi, Öcalan'a göre (2004: 137) insanınkiyle el ele giden süreçlerdir. Doğa ne kadar ele geçirilmiş ve bastırılmış ise insan da o derece bastırılmış ve ele geçirilmiştir (Öcalan, 2004: 137). Dolayısıyla insanın özgürlüğü, özgürleşmesi doğanınkinden bağımsız ve kopuk değildir. Günümüz kapitalist uygarlığında doğanın bu ölçüde bastırılmasından doğan kriz, artık sistem kriziyle birleşmiştir (Öcalan, 2004: 136). Bu krize pratikte nasıl çözümler üretilebilir sorusuna Öcalan, 'örgütlü toplum' çizgisinden cevap verir. Öcalan'a göre (2004: 137), "çevreye ilişkin bilinçlenme ve örgütlenmeyi yoğunlaştırmak, demokratikleşmenin en temel faaliyetlerinden birisidir." Doğal çevre felaketlerini durdurmak için kurulmuş örgütlenmelerin güçlendirilmesinin yanı sıra bu konuya duyarlı yeni toplumsal hareketlerle birlikte çalışılmalar yürütülmelidir. Demokrasi ve çevre bilinci kampanyaları düzenleme, hayvan haklarını savunmadan, ormanları korumaya ve yeniden ormanlaştırmaya kadar pek çok toplumsal pratiğe başvurulmalıdır (Öcalan, 2004: 137).

DTK, günümüzdeki ekolojik krizi doğuran iki önemli neden tanımlar. Birincisi, insan merkezilik sorunu ve ikincisi ise kapitalizmin azami kâr kanunu ve de bununla bağlantılı endüstriyalizm sorunudur. Birinciyle bağlantılı olarak, doğa ve insan sürekli karşı karşıya getirilerek doğa karşısında insana bir üstünlük ve egemenlik atfedilmektedir (DTK, 2012: 192). Bu insan merkezci yaklaşım DTK'ya göre günümüzde gittikçe daha çok sorgulanmaktadır. Bu nedenle DTK ekoloji konusunda insan merkezli bakış açısını bir yana bırakmayı salık verir. Hatta ekolojiyi de sadece doğa olarak değil, insana ve çevreye ait olan her şey kapsamında bir 'habitus' olarak ele alır. Öyle ki DTK (2012: 196-197) bu nedenle demokratik özerkliğin ekolojik ilkeleri arasında, kenti, arkeolojik yapıları, tarihsel mimariyi, kent estetiğini, nüfus sorunlarını birlikte ele alır. Endüstriyalizmin ekolojik krizde oynadığı rol ise DTK'ya göre (2012: 193), kapitalizmin büyüme, kâr sorunuyla ilişkili olup doğal çevre bu amaç için tahrip edilmekte ve yok edilmektedir. Dolayısıyla, doğayı ve çevreyi tahrip eden endüstriyalizme karşı "ekolojik bir toplum" vurgusu, demokratik özerklikte öne çıkar.

DTK metninde ekolojik toplum, kavram ve içerik olarak tarif edilmemiştir. Ancak demokratik özerkliğin inşa edileceği ekolojik ilkelerden, buna dair bir resim oluşturabiliriz. Demokratik özerkliğin dayandığı ilkelerden biri, ekolojik topluluklardır. DTK (2012: 195) bunu, ekolojik dengeye uygun yaşam alanları olarak tanımlar. Doğanın korunması, çevre bilinci ve örgütlenmeleri ise diğer bir prensiptir. Çarpık kentleşme sorununa karşın yerel coğrafi ve tarihi özgünlüklere uygun mimariler, öne çıkarılır. Tarihi kalıntılar, tarihsel yerleşim alanları, kültürel miras olarak görülür ve korunur. Bu özelliklere sahip alanların DTK'ya göre her tür ticaret, üretim, enerji projelerinden korunması gerekir ki burada özellikle baraj suları altında kalacak olan tarihi Hasankeyf, önemli örneklerden biridir.

Ekolojik bir toplumda, genetiği değiştirilmiş ürünlere karşı, organik tarım desteklenir. DTK, nüfus artışı ile çevre arasında bir ilişki kurarak alternatif nüfus planlama politikalarının gereğine vurgu yapar. Rüzgar, güneş enerjisi ve jeotermal gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ve yaygınlaştırılmasına demokratik özerklikte önem verilir (DTK, 2012: 197). Küresel ekolojik bir mücadele yürütmek, var olan mücadelelere katkı sunmak da demokratik özerkliğin hedefleri arasındaki politik ilkler olarak görülür.

Gerek Öcalan gerekse DTK tarafından demokratik özerkliğin ekolojik yaklaşımının çerçevesi çizilmiş olmakla birlikte, pratikte bu yaklaşım ve ilkelerle çelişen kimi uygulamalar göze çarpmaktadır. Örneğin en çok gündeme gelen konulardan biri, Diyarbakır'ın Kırklar Dağı mevkiinde yapılan toplu konut projesidir. Bu projenin, ekoloji söylemiyle çeliştiği fark edilmiş olmalı ki, DTK Eş Başkanı Selma İrmak, bu konuda yanlış yapıldığını, bu hatanın kabul edilmesi ve öz eleştirel yaklaşılması gerektiğini dile getirmiştir (T24, 2014). Benzer öz eleştirilere konu olabilecek, yerel mimari ve doğal çevreye uymayan konut projeleri, kentsel dönüşüm projeleri de bu minvalde gösterilebilecek örnekler arasındadır. Hidroelektrik Santral (HES) projelerine karşı güçlü bir söylem ve mücadele söz konusuyken beri yandan bahçe tarımcılığı, endüstriyel olmayan tarım ve hayvan yetiştiriciliği, fosil enerji yerine biyolojik enerji gibi alternatif enerji kaynakları konusundaki söylemler zayıf kalmıştır.

v) Kapitalizmi Ehlileştirmek

Başta Öcalan olmak üzere Kürt siyasi aktörleri, demokratik özerlikle birlikte bir yandan kapitalizmin radikal bir eleştirisini yaparken diğer yandan demokratik özerkliğin kapitalist ekonomiyle yan yana olamayacağını, alternatif ekonomik modellerin gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar. Kapitalizm ekonomi karşıtı bir sistem olmakla eleştirilir (Öcalan, 2009a: 98) diğer yandan eleştirinin ötesine geçilerek alternatif ekonomik yöntemleri hayata geçirmenin önemi vurgulanır (DTK, 2012). Alternatif ekonomi söyleminde söz konusu olan, özel mülkiyet, serbest piyasa, tekelleşme olguları bakımından kapitalizmi tüm kurum ve yapılarıyla yok etme olmadığı gibi, alternatif ekonomi arayışları ise, üretim araçlarını, piyasayı ve fiyatları sıkı bir biçimde devletin kontrol ettiği bir 'devletçi sosyalizm' veya 'devlet kapitalizmi' modeli de değildir. Alternatif ekonomik modeller arayışı, kapitalizmi yok etmekten ziyade fiyat manipülasyonları, tekelleşme, birikim ve aşırı kâr gibi konularda kapitalizmi sınırlamayı ifade eder (DTK, 2012: 168). Bunun yanı sıra alternatif ekonomi söyleminde, özel mülkiyet, ticaret, sanayi ve serbest piyasa ile birlikte dayanışma, toplumsal ihtiyaç ve kullanım değeri esaslarına dayalı yeni bir 'topluluk ekonomisi' yan yana var olmaktadır (DTK, 2010, 2012). Demokratik özerklik ekonomisinde, örneğin özel mülkiyette bir kamulaştırma veya kolektifleştirme konusu değildir,

ancak bununla birlikte bunun güçlendirilmesi, özendirilmesi ve teşvik edilmesi de söz konusu değildir (DTK, 2012: 167). İstenen ve desteklenen, ‘topluluk ekonomisi’ veya ‘topluluk mülkiyetidir’. DTK’ya göre (2012: 167-168) topluluk ekonomisi, tekelleşmeyi hedeflemez, azami kâr peşinde koşmaz, kontrolü topluluğa bırakır, kendine yeterliliği (otarşi) esas alır. Topluluk ekonomisinin öncelikli hedefi, toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır; malların değişim değeri değil kullanım değeri bu ekonomiyi belirler. Bu yaklaşımı, özellikle neoliberal dönemde tamamen toplumun denetiminden çıkarılıp piyasa güçlerine bırakılan ve bu sayede anti demokratik kılınan ekonominin, yeniden toplumun denetimine girdiği bir demokratikleşme çabası olarak da niteleyebiliriz.

Kapitalizme alternatif olarak aranan ‘topluluk ekonomisi’ söyleminde Kürt siyasal hareketi, bir yandan işsizlik ve yoksulluk gibi acil sorunların çözümünü öne çıkarırken diğer yandan bu modelin en önemli araçları olarak kooperatifleşmeyi gösterir. “Demokratik özerkliğin benimseyeceği ve uygulayacağı temel ekonomik model üretime dayalı, içinde kolektif üretim ve mülkiyeti de barındıran halk ekonomileridir ve bunun temel uygulama araçları da kooperatiflerdir” (DTK, 2012: 174). Kooperatiflerin alternatif bir araç olarak görülmesi kapitalizme dair analizlerle doğrudan ilişkilidir. Öcalan’a göre (2009a: 48) kapitalizm, kendi özgü yönleri olmakla birlikte aslında çok eski bir el koyma geleneğinin 16.yy’da Batı Avrupa’da giderek hâkim bir konuma gelmiş biçimidir. Bu, ilk güçlü erkeğin etrafında bir araya gelerek yağmacı bir grup oluşturan iktidar gücü olup, ana-kadın etrafında oluşan toplumsal değerleri gasp etmek için çalışır (Öcalan, 2009a: 48). Dolayısıyla Öcalan (2009a: 112) kapitalist ekonomiyi, “ekonomiyi kontrol eden politik bir gücün, kliğin oluşumu” olarak tarif eder. Bu iktidar biçimi 16.y.y.’dan itibaren toplumun tüm kılcallarına sirayet etmiştir ve toplumsal değerleri sömürmek için her tür güç oyununa başvurmaktadır. Bu iktidar güçlerinin asıl amacı, üretken bir ekonomi ya da daha fazla artık ürün yaratmak değil, daha fazla artık ürüne el koymaktır. Bunun için her tür siyasi, askeri, ideolojik araçları geliştirir ve kullanır (Öcalan, 2009a: 113).

Öcalan’a göre kapitalizmde tekelleşmeye yol açan kâr, üretimden kaynaklı değil, ürünün piyasadaki fiyat farkından kaynaklıdır. Bir birime üretilen bir mal pazarda üreticiye on birime satılır. Bu fark, kârı oluşturmaktadır. Kâr ise ürünün asıl sahibi üreticiye değil, buna el koyan tüccarlara, devlete ve iktidar sahiplerine gitmektedir. Dolayısıyla kooperatiflerin, bu araçların devre dışı bırakılmasında işlevsel bir rol oynayacağı varsayılmaktadır. Bu kurumlar sayesinde bir ürün, aracasız doğrudan tüketiciye ulaşarak hem ürünün fiyatı aşırı yükselmeyecek hem fiyat farkından doğan kâr doğrudan üreticiye gidecek hem de üretici ve tüketici arasında adil bir ticaret sağlanmış olacaktır (DTK, 2012: 172).

Ancak burada kooperatiflerin gerçekten kapitalizme alternatif olarak aranan bir ekonomik model için uygun olup olmayacağı, kooperatiflerle kapitalizmin ne ölçüde sınırlanabileceği sorusu sorulmalıdır. İlk elden kooperatiflerin kapitalizme karşı alternatif olma gücünün zayıf olduğunu ve fakat demokratik özerkliğin kapitalizmi ehlileştirme hedefi için işlevsel olabileceğini söyleyebiliriz. Gerek tüm dünyada gerekse Türkiye’de üretim ve tüketim kooperatiflerinin oldukça yaygın olması, uluslararası kuruluşlar (BM, IMF gibi) tarafından desteklenmesi ve finanse edilmesi, kapitalist işletmelerle rekabet edecek sermayeye sahip kooperatiflerin varlığı gibi olgular, kooperatiflerin kapitalizme karşı güçlü ve uygun alternatif olmadığını zaten göstermektedir. Her ne kadar kooperatifler, ortaklık sermayesiyle oluşması, kârı ortakların sermayeleri oranında bölüştürmesi gibi özellikleri nedeniyle özel şirketlerden daha ‘demokratik’ olsa da geliştiği 19.y.y.’dan beri kapitalist ekonomiye karşı ciddi bir meydan okuma yaratmamıştır. Elbette bir kooperatifin, ortakların demokratik katılımıyla yönetiliyor olması, şirketlere oranla daha adil bir işleyişe sahip olması, onları daha demokratik ve avantajlı kılabılır. Ancak bu küçük avantajlarına rağmen kooperatiflerin kapitalizmi, zayıflatma ve kapitalizme meydan okuma gücü pek olanak dâhilinde değildir. Çünkü her şeyden önce kooperatifler, kapitalizmdeki ulusal ve uluslararası piyasaların meta dolaşımını bozmazlar, bilakis bu dolaşımın bir parçası olurlar.

vi) Cinsiyet Özgürlüğü

Cinsiyet özgürlüğü ve toplumsal cinsiyet sorunları, demokratik özerklikte toplumsal özgürleşmenin, toplumsal ve siyasal alandaki radikal dönüşümün en önemli konularının başında gelir. Öyle ki demokratik özerkliğin bir kadın özgürlük modeli olduğu sık sık dile gelir. Kadın konusunun demokratik özerklikte bu kadar merkezi olmasının gerisinde yatan, ilk baskı ve tahakküm biçiminin her şeyden ve herkesten önce kadın üzerinde gerçekleştiği yaklaşımdır. Dolayısıyla bugün eleştirilen ve karşı olunan tüm iktidarcı ve hiyerarşik toplumsal ilişkiler bu sorun üzerinden gelişebilmiştir. Öcalan’a göre (2004: 131) devletli toplumun yükselişi, her şeyden önce kadının toplumsal konumunun bastırılmasına, geriletilmesine ve kadının köleleştirilmesine bağlıdır ve hatta kadının köleleştirilmesi hiçbir ulusun, sınıfın veya soyun köleleştirilmesi kadar sistematik değildir. Öcalan (2004: 131) diğerlerinden farklı olarak kadının boyunduruk altına alınmasının çok ince hesaplarla dolu yoğun baskılar ve duygu yüklü yalanlarla sağlandığını belirtir. Bunun için kadının biyolojik farklılığı gerekçe konusu yapılarak, kadının varlığı ve yaptığı tüm işler değersizleştirilmiş, kamusal alanda bulunması din ve ahlak kurallarıyla yasaklanmış, kadın gittikçe tüm toplumsal etkinliklerden uzaklaştırılmıştır.

Dolayısıyla radikal bir toplumsal dönüşüm her şeyden önce kadının düşürülmüş, bastırılmış toplumsal konumunun değişmesiyle başlamaktadır. Kadın sorununun çözümüne ilişkin olarak Öcalan (2004: 135), zihniyet devrimine, iktidar ve mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesine ve de bağımsız, özerk kadın örgütlenmesine dikkat çekerek “kadına yaklaşımı bir kültürel devrim gibi ele almak gereklidir” der. Böyle bir zihniyet devrimi öncelikle kadına bakış açısını tamamen değiştirmelidir; biyolojik farklılıktan kaynaklı kadına yüklenen, eksik, hasta gibi olumsuz anlamlar terk edilmelidir; kadının kendi bedeniyle barışması sağlanmalı, kadın kendi bedenine güven duymalıdır; kadın üzerindeki mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin yıkılması, kurulacak özgür ilişkilerin koşulu olarak görülmelidir. Bu zihniyet dönüşümüne koşut olarak siyasal ve örgütlenme alanında da somut adımların gerekliliği vurgulanmaktadır. Örneğin kadınlar için çok uzun süre kalıcı ve işlevsel olacak kurumlar, kadın partileri, kadın eğitim ve destek evleri, sığınma evleri değil özgürlük alanları bunlardan bazılarıdır. Bağımsız kadın örgütlenmelerine dikkat çeken DTK (2012: 90) da kadın komünleri, kadın meclisleri, kadın kooperatifleri, kadın akademileri, öz savunma örgütlülükleri gibi pek çok öz örgütlenme biçimini örnek olarak vermektedir. Demokratik özerklikte kadınların öz örgütlenmeleri kadın sorununun aşılmasında bir basamağı ifade ediyor olmakla birlikte tek başına yeterli bir araç olarak da görülüyor. Bunun yanı sıra, tüm toplumsal, siyasal kurumlarda kadınların eşit düzeyde yer alması, karar süreçlerine dâhil olması için kadınlara yönelik katılım imkânlarının yaratılması, bunun hukuki çerçevesinin oluşturulması, sosyal ve eğitsel alanda kadın gelişimine dönük imkânların geliştirilmesi gerekli görülmektedir (DTK, 2012: 87).

Bu anlayış doğrultusunda, günümüzde gerek sokakta aktivist gerekse parlamentoda ve yerel yönetimlerde seçilmiş olarak Kürt kadının toplumsal ve siyasal konumu önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Bir zamanlar Kürt kadın örgütlerinin azlığı ile bilinen Kürt coğrafyasında demokratik özerklikle birlikte çok sayıda güçlü kadın örgütleri ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra kendi öz örgütlenme ve kurumlarıyla, yarattığı değişim ve dönüşümle Kürt kadın hareketi, demokratik özerkliğin kurucu bir aktörü olmuştur. Bu açıdan Kürt kadın hareketi, radikal bir demokrasinin toplumsal ve siyasal inşasında kurucu özne olarak rol oynamaya başlamıştır (Kaya, 2012).

Sonuç

Demokratik özerklik, Kürt siyasal hareketi tarafından uzunca bir süredir Türkiye'nin tamamı için bir demokratikleşme modeli, devlete karşı toplumu savunmanın bir aracı olarak önerilmektedir. Ne var ki bu öneri, Kürt siyasal hareketi dışında Türkiye'nin politik aktör ve kurumlarında bir karşılık bulabilmiş değildir. Belki bunda, kimi zaman Kürt aktörlerin bir öz eleştiri olarak da ifade

ettikleri gibi, demokratik özerkliğin Türkiye kamuoyuna kendilerince doğru ve yeterince anlatılmamış olması da rol oynamaktadır. Fakat yine de demokratik özerkliğin, bilerek ve isteyerek görmezden gelinmesi, tartışılmak istenmemesi gibi nedenler de yok sayılmamalıdır. Yüzeysel de olsa konu hakkında yapılan kimi analizler ve tartışmalar ise konuyu anlaşılır kılmak bir yana kafaların daha fazla karışmasına yol açmaktadır. Bunda konuyu ele alan ve tartışan kalemlerin, demokratik özerkliği önce bir 'boş gösteren' olarak görüp tanımlamaları ve daha sonra kendi ideolojik-politik penceresinden boş göstereni doldurma, tanımlama, anlamlandırma; kendi ideolojik-politik bakış açısıyla uyumlulaştırma çabaları da etkili olmaktadır. Bu, yorumcuların Kürt sorununun hangi biçimde çözülmesini istedikleriyle, kendi ideolojik-politik yaklaşımlarına denk düşen 'çözüm' anlayışıyla da yakından ilgili bir sonuçtur. Sonuç olarak bugün demokratik özerklik denildiğinde kimileri bundan sadece belediye yönetimlerini, kimileri sadece radikal bir demokrasiyi anlıyor, kimileri ise çok az şey anlıyor ve Kürt siyasal hareketinde bile bu konuda bir konsensüsün olmadığını söylüyor. Gerçekten de Kürt siyasal hareketi aktörlerinin medyaya yansıyan kimi söylemlerine baktığımızda, bu iddianın doğruluk payı taşıdığı görülmektedir. Bu söylemlerde demokratik özerklik, yer yer vergi sorunu, bazen kaymakam, vali gibi yereldeki yöneticileri halkın doğrudan seçmesi sorunu bazen de devletsizlik güzellemesi ya da en son Gezi Parkı direnişi sürecinde söylendiği gibi bunun bir demokratik özerklik olduğu biçiminde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu söylemlerde öne çıkan her bir noktanın elbette demokratik özerlikle doğrudan veya dolaylı ilgisi kurulabilir. Ancak bütünden kopuk indirgemeci yorumlar, demokratik özerkliğin anlaşılmasına değil, daha fazla kafa karışıklığına katkı sunar. Vergiden pay almak veya bir bölgenin kendine ait özerk bir vergi sistemi olması özerklik tartışmalarında önemli olmakla birlikte, alınan vergi paylarının hangi demokratik, katılımcı yöntemlerle kullanılacağı; yerel bütçenin oluşturulmasına ve kullanımına halkın hangi söz ve karar mekanizmalarıyla dâhil olacağı; söylenmemesi, demokratik özerkliği ifade etmede eksik kalmaktadır. Merkezi yetkiler ve özerk bölgesel yetkiler ayrımını yapmadan, vali ve kaymakamları halk kendisi seçsin demek, eksik bir demokratik özerklik anlatımıdır. Statü talebinden, bölge yönetimlerinden ve bunların yasama yürütme yetkilerinden bahsetmeden, demokratik özerkliği sadece doğrudan demokrasiye indirgemek yine eksik bir bakış açısıdır.

Dolayısıyla demokratik özerklik, bu makalede de ele alındığı biçimiyle kendi içinde bir bütünsellik taşıyan, kimi yönleriyle liberal milliyetçi özerklik modelleriyle benzeşen kimi yönleriyle ise radikal demokratik özerklik modelleriyle benzeşen özellikler taşımaktadır. Tüm bu özelliklerinden kopuk ve bağımsız bir biçimde demokratik özerkliğin tanımlanması ve tartışılması girişimleri, konunun

anlaşılmasını da güçleştirecektir. Bu da doğal sayılabilecek bir sonuçtur. Zira Kürt siyasal hareketi demokratik özerklikle birlikte pek çok siyasal ve toplumsal sorunu çözmeyi hedef olarak önüne koymuş, bu da demokratik özerkliği teorik olarak daha karmaşık kılmıştır. Aranan çözüm sadece bir halkın kendini kimlik ve kültürüyle geleceğe taşıma sorunu ile sınırlı olsaydı, sadece özerklik bile yetebilirdi, buna 'demokratik' sıfatı eklenmeyebilirdi ve teorik karmaşa ortaya çıkmayabilirdi. Ancak çözüm aranan sorunlar, eşitlik, adalet, özgürlük gibi insanlığın yüz yıllardır peşinden koştuğu değerlerle yeni bir toplum arayışı olduğundan bunun önündeki engeller, demokratik özerklikle aşılmaq istenmektedir. Devleti, kapitalizmi, temsili demokrasiyi, hiyerarşik toplumsal ilişkileri, doğanın sömürgeleştirilmesini ve patriyarkayı aşmayı, dönüştürmeyi ve sınırlandırmayı politik bir mücadele ufku olarak önüne koyduğu içindir ki demokratik özerklik, kapsamlı, karmaşık, kimi zaman çelişkili teorik ve kuramsal bir yelpazede salınmaktadır. Platon'a atfedilen anonim bir sözün ifade ettiği gibi 'filozof çelişkileriyle bir insandır'. Biz bu makalede, bu çelişkiyi, kapsamı ve karmaşayı aktörün perspektifinden bir nebze olsun anlamayı, basitleştirmeyi ve açıklamayı denedik.

Sonnotlar

1 Bu doğrultudaki iki değerlendirme için bkz. (Kurubaş, 2012). Bir diğer yazı için bkz. (Tavukçu, 2011). Demokratik özerkliğin otoriter bir model olduğunu en çok işleyen ve dile getiren gazeteci yazarlardan biri Taha Akyol'dur. Akyol'un bu yöndeki bir değerlendirmesi için bkz. (Akyol, 2014)

2 Bu yöndeki birkaç değerlendirme yazısı için bkz. (Küçük ve Özselçuk, 2014; Ahmet Sezerle Demokratik Özerklik ve Toplumsal Ekoloji Üzerine Söyleşi, 2012; Baysoy, 2014).

3 Bu çalışmada aktör ile ifade edilen Kürt siyasal hareketidir. Kürt siyasal hareketi ise bu çalışma boyunca PKK mücadelesi ve sonrası dönemde ortaya çıkmış, gerek PKK gerekse HEP geleneğini devam ettiren yasal pro-Kürt partilerin politik programı çevresinde siyaset yapan kurumları, taban örgütlerini, sivil toplum kuruluşlarını ve kişileri ifade eden bir kısıtlılıkta kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kürt siyasal hareketi, PKK'den HDP'ye, DBP'li Belediyelerden DTK'ya ve Abdullah Öcalan'dan Hatip Dicle'ye kadar pek çok kurum ve kişiyi kapsıyor. Bu, günümüzde de pro-Kürt siyaset yürüten kimi kurum, parti ve siyasal oluşumların olmadığı anlamına elbette gelmiyor. Ancak biz sadece Kürt siyasal hareketi olarak tanımladığımız bu aktörlerin, demokratik özerklik yaklaşımıyla ilgileniyoruz. Diğer aktörlerin bu konuya ilişkin görüşleri, belki başka bir çalışmanın konusu olabilir.

4 Anayasa Öneri metni basılı olmadığından sayfa numarası veremiyorum ve sadece ilgili bölüm başlıklarını referans olarak gösteriyorum.

5 Bu yaklaşımın detayları için bkz. (Öcalan, 2004: 112-141). Öcalan bu yaklaşımı, kapitalist sistemin 1970'lerde başlayan ve 1990'larla birlikte büyüyen ekonomik, siyasal ve toplumsal krizine alternatif bir taslak düşünce olarak tartışmaya açmıştır. Bu krizden halkların, ezilenlerin ve devlet dışı bırakılmış toplumların lehine olabilecek bir çıkışın, katılımcı ve komünal bir demokrasiye; patriyarkal düzene karşı kadın özgürlüğüne; doğa-toplum birliğini esas alan ekolojik bir topluma dayanması gerektiğini öne sürmektedir.

6 Watts (2014: 202-204) bu türden toponomik girişimler için 'Kürtleştirilme' kavramını kullanmış olmakla birlikte, kullanılan isimlerin çeşitliliğine baktığımızda bunun sadece bir 'Kürtleştirme' olduğu söylenemez. Sadece bir örnek vermek gerekirse, Diyarbakır'ın Sur İlçe Belediye Meclisi, 2009'da aldığı bir kararla ilçedeki iki sokağa Ermeni ve Süryani yazar ve sanatçı isimleri vermiştir. Buna göre, Hasırlı Mahallesi'ndeki Direkçi Sokağına Ermeni yazar Mıgırdiç Margosyan; Ziya Gökalp Mahallesi Puşucu Sokağına Süryani yazar Naum Faik Palak isimleri verilmiştir.

7 Mekânın dekolonyal yeniden üretiminin başka boyutlarını Diyarbakır örneği üzerinden inceleyen Zeynep Gambetti'nin (2008) Decolonizing Diyarbakır: Cultur, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space adlı çalışmasına bakılabilir.

8 Burada Kürt hareketinin bir örgütlenme biçimi olarak neden meclisleri önerdiği ve bu örgütlenmenin ayırt edici özelliğinin ne olduğu sorusu sorulmalıdır. Ancak Kürt hareketinin metinlerinde bu soruya verilen teorik bir cevap olmamakla birlikte, meclis örgütlenmelerinin, temsilcilerden değil hem bireylerin doğrudan temsiline dayalı hem de delegelerden oluşan bir örgütlenme modeli olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Ahmet Sezerle Demokratik Özerklik ve Toplumsal Ekoloji Üzerine Söyleşi (2012). *Qijika Reş* 5, 98-102.

Aktar C (2014). *Ademimerkeziyet Elkitabı*. İstanbul: İletişim Yay.

Akyol T (2014). Özerklik. *Hürriyet*, 8 Mart. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/25964469.asp>. Son erişim tarihi, 21/05/2015.

Baysoy C (2014). Demokratik Özerklik. *Demokratik Modernite*, 9, 51-57.

BDP (Barış ve Demokrasi Partisi) (2012). TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Önerileri.

BDP (2013). Anayasa Önerisi Taslak Metni.

Benedikter T (2012). *Moderne Autonomiesysteme. Eine Einführung in die Territorialautonomien der Welt*. Bozen: Bozen Akademi Yay.

88 Gürer Ç (2015). Aktörün Perspektifinden Demokratik Özerkliğe Bakmak: Kürt Siyasal Hareketinin Demokratik Özerklik Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*, 39 (1), 57-91.

Beşikçi İ (27/1/2013). Ulus Devleti Aşmak. *Zazakinet*, 27 Ocak. <http://www.zazaki.net/yazi/ulus-devleti-asmak-276.htm>. Son erişim tarihi, 18.02.2015.

Coleman, D W vd. (2008). Globalization, Autonomy, and Institutional Change. İçinde: D W Coleman ve W L Pauly (der), *Global Ordering: Institutions and Autonomy in a Changing World*, Vancouver/Kanada: UBC Press, 1-22.

DİHA (2010). Gewer Komünleri. 4 Şubat, Son erişim tarihi, 15.05.2015.

DTK (Demokratik Toplum Kongresi) (2010). Demokratik Özerk Kürdistan Taslak Metni. <http://www.enternasyonalforum.net/politik-gundem/5720-demokratik-ozerklik-taslagi-tam-metni.html>. Son erişim tarihi, 18.03.2015.

DTK (2011). Demokratik Özerklik İlan Metni. *Firat Haber Ajansı*. Son erişim tarihi, 19.09.2012.

DTK (2012). *Kürt Sorununun Çözümü İçin Demokratik Özerklik*. Diyarbakır: Aram Yay.

DTP (Demokratik Toplum Partisi) (2008). *Kürt Sorununa İlişkin Demokratik Çözüm Projesi*. Ankara: Gün Matbaası.

Ersanlı B ve Bayhan H (2012). Demokratik Özerklik: Statü Talebi ve Demokratikleşme Arzusu. İçinde: B Ersanlı vd. (der), *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım*. İstanbul: İletişim Yay., 203-250.

Escobar A (2010). Latin America At a Crossroads, Alternative Modernizations, Post-liberalism, or Post-development. *Cultural Studies*, 24 (1), 1-65.

Estava G (1997). Der Zapatismus als Aufstand der Gesellschaft. İçinde: H Mittelstädt ve L Schulenburg (der), *Der Wind der Veränderung: Die Zapatisten und die soziale Bewegung in den Metropolen-Kommentare und Dokumente*. Hamburg: Edition Nautilus, 207-232.

Gabriel L (2005). *Politik der Eigenstaendigkeit. Lateinamerikanische Vorschlaege für eine neue Demokratie*. Viyana: Mandelbaum.

Gambetti, Z (2008). Decolonizing Diyarbakır: Cultur, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space. İçinde: K A Ali ve M Rieker (der), *Comparing Cities: The middle east and South Asia*. Oxford: Oxford University Press, 95-127.

Ghai Y (2000). *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Haber7 (2011). Leyla Zana: Kürtlere Özerklik Yetmez. 28 Aralık, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/823339-leyla-zana-kurtlere-ozerklik-yetmez>. Son erişim tarihi, 21/03/2015.

Gürer Ç (2015). Aktörün Perspektifinden Demokratik Özerkliğe Bakmak: Kürt Siyasal Hareketinin Demokratik Özerklik Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*, 39 (1), 57-91.

Habermas, J (2012). *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*. Çev. İ Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Hardt M. ve Negri A (2011). *Ortak Zenginlik*. Çev. E B Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Holloway J (2006). *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*. Çev. P Sıral, İstanbul: İletişim Yay.

Kastner J (2011). *Alles für alle! Zapatismus zwischen Sozialtheorie, Pop und Pentagon*. Münster: Edition Assemblé.

Kaya G (2012). Radikal Demokrasinin Kurucu Gücü Olarak Kadın Özgürlük Deneyimleri. Kapitalist Moderniteye karşı Alternatif Konseptler ve Kürtlerin Arayışları konferansında yapılan konuşma. <http://networkaq.net/program/PR%20TURKISH.pdf>. Son erişim tarihi, 01.05.2014.

Komünar (2014). Komün ve Meclisler. *Üç Aylık İdeolojik-Teorik Dergi*, 9 (59). *Komunarnet*. http://www.komunar.net/tr/kovar/komunar_59.pdf. Son erişim tarihi, 18.03.2015.

Kurubaş E (2012). Demokratik Özerklik, Bir Ütopya Peşinde Koşmak. *Ankara Strateji Enstitüsü*, 19 Mayıs. Son erişim tarihi, 25.05.2012.

Küçük B ve Özselçuk C (2014). Yerellik ve Evrensellik Arasında Rojava Deneyimi. *Jadaliyya*, 14 Kasım. Son erişim tarihi, 18.03.2015.

Kymlicka W (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Çev. A Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Nalbant A (2012). *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*. İstanbul: XII Levha Yay.

Öcalan A (1999). *Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi*. İstanbul: Mem Yay.

Öcalan A (2010). Demokratik Özerklik. *Komünar Üç Aylık İdeolojik-Teorik Dergi*, 5 (47), 3-12.

Öcalan A (2004). *Bir Halkı Savunmak*. İstanbul: Çetin Yay.

Öcalan A (2009a). *Kapitalist Uygarlık. Maskesiz Tanrılar ve Çıplak Krallar Çağı*. Diyarbakır: Aram Yay.

Öcalan A (2009b). *Özgürlük Sosyolojisi*. Diyarbakır: Aram Yay.

Öcalan A (2012). *Kürt Sorunu ve Demokratik Ulus Çözümü Kültürel Soykırım Kısacasında Kürtleri Savunmak*. Neuss: Mezopotamya Yay.

Pechmann Von A (2008). *Autonomie und Autorität: Studien zur Genese des*

europäischen Denkens. Mönih: Karl Alber.

Pickerill J ve Chatterton P (2006). Notes towards autonomous geographies: creation, resistance and self-management as survival tactics. *Progress in Human Geography*, 30 (6), 1-17.

T24 (2014). DTK'dan İmara Açılan Kırklar Dağı İçin Özeleştiri. 22 Aralık, <http://t24.com.tr/haber/dtkdan-imara-acilan-kirklar-dagi-icin-ozelestiri,281205>. Son erişim tarihi, 21/03/2015.

Tatort Kurdistan (2012). *Demokratische Autonomie in Nordkurdistan*. Hamburg: Mezopotamya Yay.

Tavukçu S (2011). Murray Bookchin'in 'Toplumsal Ekoloji Felsefesi ve KCK'nın İdeolojik Kodları. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 17 Kasım. <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/murray-bookchinin-toplumsal-ekoloji-felsefesi-ve-kcknin-ideolojik-kodlari/995>. Son erişim tarihi, 21/03/2015.

Taylor C (1996). Tanınma Politikası. İçinde: Amy Gutmann (der), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 42-84.

Watts F N (2014). *Sandıkla Meydan Okumak. Türkiye'de Kürtlerin Siyasi Yolculuğu*. Çev. B Sümer, İstanbul: İletişim Yay.

Wolf S (2011). Theories and Practice: Territorial Approaches to Conflict Resolution in Divided Societies, İçinde: Stefan W ve C Yakinthou (der), *Conflict Resolution*. Londra ve Newyork: Routledge.

Yeğen M (2011). *Son Kürt İsyanı*. İstanbul: İletişim Yay.

Yeğen, M (2011). Geve Komünleri. *Sendikaorg*, 31 Mart. <http://www.sendika.org/2011/03/geve-komunleri-metin-yegen-emek-dunyasi/> Son erişim tarihi, 18/03/2015.

Yeni Özgür Politika (2013). Komünler Yaygınlaşıyor. 5 Haziran, <http://www.yeniozgurpolitika.info/index.php?rupel=nuce&id=20992>. Son erişim tarihi, 20/03/2015.

